

Tom 14/2022, ss. 49-126
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2022.14(2)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Grzegorz Gołębiowski
Towarzystwo Naukowe Płockie
ORCID: 0000-0001-8408-4296

Krzyż za Męstwo i Odwagę 206 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka

Cross for Bravery and Courage of the 206th Infantry Regiment of the Volunteer Army and Defense of Plock

Streszczenie:

W marcu 1921 r. grupa oficerów z kpt. Henrykiem Bigoszem na czele odznaczyła obrońców Płocka i Włocławka Krzyżami za Męstwo i Odwagę 206 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka. Tymczasem krzyż nie miał zgody ministra spraw wojskowych. Uzyskał ją dopiero w grudniu 1921 r., ale jako odznaka pamiątkowa 206 ochotniczego pułku piechoty.

Słowa kluczowe: Krzyż za Męstwo i Odwagę 206 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka, wojna polsko-bolszewicka, Płock 1920, Włocławek 1920

Summary:

In March 1921, a group of officers with Capt. Henryk Bigoszt, at the head awarded the defenders of Plock and Włocławek with Crosses for Bravery and Courage of the 206th Infantry Regiment of the Volunteer Army and

Defense of Płock. Meanwhile, the cross did not have the consent of the minister of military affairs. It obtained it only in December 1921 as a commemorative badge of the 206th volunteer infantry regiment.

Keywords: Cross for Bravery and Courage of the 206th Infantry Regiment of the Volunteer Army and Defense of Płock, Polish-Bolshevik War, Płock 1920, Włocławek 1920

1. Próba ustanowienia Krzyża za męstwo i odwagę 206 pułku piechoty Armii Ochotniczej i obrony Płocka

Wojna polsko-bolszewicka 1920 r. i inne walki o granice II Rzeczypospolitej zaowocowały licznymi medalami i odznakami pamiątkowymi, nadawanymi żołnierzom określonych formacji lub działającym na jakimś odcinku frontu. Przykładem może Odznaka „Wilno” 1919 za odbicie Wilna w kwietniu 1919 r., odznaka „Orlęta”, nadawana uczestnikom obrony Lwowa i walk z wojskami ukraińskimi w 1919 r., Odznaka Dywizji Podlaskiej, Śląska Wstęga Waleczności czy Krzyż Pamiątkowy Frontu Białoruskiego¹.

Z podobną inicjatywą wystąpił kpt. Henryk Bigoszt z 206 ochotniczego pułku piechoty, kompletując kapitułę Krzyża za męstwo i odwagę 206 pułku piechoty Armii Ochotniczej i obrony Płocka. W jej skład weszli: płk Józef Lewszecki - były dowódca Grupy Dolnej Wisły i odcinka „Włocławek”, kpt. Henryk Bigoszt – były zastępca dowódcy 206 ochotniczego pułku piechoty w likwidacji², Ksawery Cygański - były komendant Straży Obywatelskiej w Płocku, mjr Janusz Mościcki - były dowódca przedmościa płockiego i rtm. Edward Czuruk - były dowódca 5 plutonu żandarmerii wojskowej w Płocku³.

¹ Na ten temat zob.: K. Sejda, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932, s. 83, 108 – 109; G. Krogulec, *Pierwsze polskie odznaczenia wojskowe za waleczności w XX wieku*, [w:] *Militaria polskich formacji i Wojska Polskiego z lat 1914 – 1922*, pod red. G. Krogulca, Warszawa 1989, s. 17 – 41.

² W statucie przedstawiał się jako były dowódca 206 ochotniczego pułku piechoty.

³ *Nasi bohaterowie*, „Kurier Płocki” 1921, nr 64 z 19 marca, s. 3; *Chwała Mazowsza Płockiego. Rozdanie „Krzyża za męstwo i odwagę”*, „Kurier Płocki” 1921, nr 69 z 25 marca, s. 2; K. J. Waluś, J. H. Waluś, *Krzyż za Męstwo i Odwagę*, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s. 35, przypis nr 22.

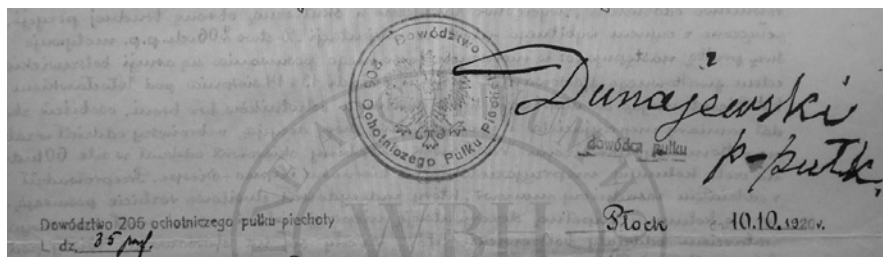
Na temat 206 pp pułku wiadomo bardzo niewiele. Tworzony był w lipcu i sierpniu 1920 r. w oparciu o punkty werbunkowe batalionu zapasowego 6 pułku piechoty Legionów na terenie powiatów płockiego, sierpeckiego, rypińskiego i lipnowskiego. Stąd numeracja – 206, ponieważ płocka Powiatowa Komenda Uzuppełnień powoływała rekrutów do stacjonującego w mieście batalionu zapasowego 6 pułku piechoty Legionów. Z powodu obszaru, z jakiego pochodzili ochotnicy, nazywany był 206 pułkiem piechoty dobrzyńsko-płockiej. O jego utworzenie zabiegał kpt. Witold Bunikiewicz, znany w Płocku z czasów akcji pomocy dla walczącego Lwowa oraz kierownik propagandy Związku Obrony Ojczyzny Klemens Jędrzejewski. Udało się sformować dwa bataliony, które na rozkaz Dowództwa Okręgu Generalnego w Warszawie zostały ewakuowane do Wrześni w Wielkopolsce. Pułk jako zwarta jednostka nie wziął udziału w walkach w sierpniu 1920 r. Aczkolwiek, mimo ewakuacji do Wielkopolski, w obronie Płocka i przedmościa włocławskiego wzięli udział żołnierze, legitymujący się przydziałem do 206 ochotniczego pułku piechoty, jak np. odznaczeni Krzyżem Walcznych młodociani obrońcy Płocka Tadeusz Jeziorowski i Józef Kaczmarski⁴.

Nie jest do końca znany skład personalny dowództwa pułku. Ppłk Franciszek Dunajewski sugerował, że dowódcą pułku był ppłk Władysław Makowski, jednak dokumenty personalne tego nie potwierdzają. Od 18 sierpnia do 7 października 1920 r. ówczesny kpt. W. Makowski był dowódcą 3 kompanii w batalionie zapasowym 56 pułku piechoty Wielkopolskiej. Aczkolwiek batalion zapasowy 56 pp prawdopodobnie stacjonował we Wrześni, a 206 ochotn. pp został skierowany do tego miasta, więc być może kpt. W. Makowski równocześnie dowodził także tym pułkiem⁵. Dowódcą I batalionu i czasowo zastępcą dowód-

⁴ CAW-WBH, Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych (dalej: APO), Bigoszt Henryk, sygn. VM - I.482.96-9454, wniosek na order *Virtuti Militari* z 10 października 1920 r.; T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932, s. 340; K. J. Waluś, J. H. Waluś, op. cit., przypis nr 9, s. 34.

⁵ CAW-WBH, APO, Makowski Władysław, AP – 4448; karta ewidencyjna z 1927 r. **Władysław Makowski** (ur. 12.01.1877 – zm.?), oficer armii rosyjskiej i I Korpusu Polskie-

cy 206 ochotn. pp był ppłk Franciszek Dunajewski, aczkolwiek na piśmie z 10 października 1920 r. do Instytutu Wojskowo-Technicznego podpisał się jako dowódca pułku⁶.

Podpis ppłk F. Dunajewskiego z pieczętą dowódcy 206 ochotn. pp
(ze zbiorów CAW-WBH)

Do pułku skierowany został 10 sierpnia 1920 r. z wydziału leśnego w Żytomierzu. Jak napisał w karcie ewidencyjnej: „Przez Inspektorat Armii Ochotniczej zostałem przydzielony do Z.[apasu] 6 p.p. Leg. z przeznaczeniem do formującego się przy tym baonie zapasowego oddziału ochotniczego we Wrześni. Następnie z polecenia tegoż dowódcy baonu przydzielono mnie do 206 och. p. p. w Lesznie, następnie z Leszna przyjechałem do Płocka, gdzie byłem dowódcą I baonu i zastępcą dowódcy pułku aż do likwidacji tegoż pułku”⁷.

Kolejną ważną postacią pułku był kpt. Henryk Bigoszt. Do 206 ochotn. pp został przeniesiony 15 lipca 1920 r. z Instytutu Wojskowo-Technicznego. Początkowo był adiutantem pułku i pomocnikiem dowódcy pułku. W marcu 1921 r. po-

go w Rosji. W sierpniu 1920 r. dca kompanii w baonie zap. 56 pp, w 1921 r. zweryfikowany w stopniu ppłk., od 1921 do 1926 r. w Instytucie Wojskowo-Geograficznym. W 1926 r. przeniesiony na stanowisko oficera placu w Kobryniu, jednak przydział został unieważniony. W 1927 r. przeniesiony w stan spoczynku. Dalsze losy nie są znane.

⁶ **Franciszek Dunajewski** (ur. 4.08.1864 prawdopodobnie w Łęczycy, zm. - ?), od 1883 r. w armii ros., po ukończeniu szkoły junkierskiej w Kijowie przydzielony do 45 Azowskiego pp, stopniowo awansował w 1916 r. osiągając stopień ppłk., 1915 – 28. 02.1917 – dca szpitala w Rydze, potem dca 11 wojsk. transportu 3 taborowego baonu obozowego, 08.-09.1918 – naczelnik powiatu w Krzemieńcu, później dca baonu w 10 pp.

⁷ CAW-WBH, APO, Dunajewski Franciszek, sygn. I.481.D.6449, karta ewidencyjna (b.d.)

dawał się za byłego dowódcę pułku, aczkolwiek w dokumentach personalnych figuruje jako dowódca batalionu i zastępca dowódcy pułku. Być może dowódcą pułku został w końcowej fazie jego likwidacji, co zostało zakończone 1 grudnia 1920 r. Po wykonaniu tego zadania kpt. H. Bigoszt wrócił do Instytutu Wojskowo-Technicznego⁸.

2. Statut Krzyża za męstwo i odwagę 206 pułku piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka

Na podstawie materiału archiwalnego oraz artykułu prasowego znamy statut Krzyża, który warto przytoczyć w całości:

„§ 1. Krzyż za męstwo i odwagę A.O. 206 p. p. ustanawia się celem odznaczenia i zachowania w trwałej pamięci potomności wybitnych czynów męstwa i odwagi, wykazanych w boju w czasie najkrytyczniejszego najścia przez bolszewików Polski w sierpniu 1920 r.

§ 2. Pamiątkową odznakę krzyża za męstwo i odwagę A. O. 206 p. p. stanowi krzyż równoramienny z metalu złoczonego; w środku zewnętrznej strony krzyża w białej emalii wyrobiony orzeł otoczony wieńcem listkowym z zielonej emalii.

⁸ CAW-WBH, APO, Bigoszt Henryk, AP – I.481.B.7241, karty kwalifikacyjne z 10 października 1920 r. i grudnia 1920 r., pismo ppłk. F. Dunajewskiego do Instytutu Wojsk.-Techn. z 10.10.1920 r.

Henryk Bigoszt (1895-1971) urodzony w Kalwarii Zebrzydowskiej, maturę zdał w Tarnowie, potem zaliczył dwa lata Politechniki w Wiedniu, od 4.08.1914 w Legionach Polskich (Legion Wsch., 4 pp, 3 pp, 6 pp Leg.), 09.1917 – 02.1918 w Polskim Korpusie Posiłkowym, 02.-04.1918 – internowany, 04.-11.1918 – Polska Siła Zbrojna, 11.1918 – 05.1919 – adiutant DOW Kalisz, 3.-16.06.1919 – oficer ordynansowy 19 BP, 16.06.1919 - p.o. szefa sztabu 10 DP i Grupy Operacyjnej płk. J. Lewszeckiego, 5.07.1919 – referent Dep. I MSWojsk., 15.09.1919 – przydzielony do Instytutu Wojsk.-Techn., 15.07.1920 – przydzielony do 206 ochotn. pp., 1.12.1920 wrócił do Instytutu Wojsk.-Techn., 4.07.1921 – bezterminowo urlopowany, 25.10.1921 – przeniesiony do rezerwy w stopniu kpt., został dyrektorem zarządzającym spółki kinematograficznej „Artfilm”, później kier. adm. Sp-ni Zarobkowej Zrzeszenia Inwalidów w W-wie, w l. 1934-39 był kier. adm. Fabryki WYROBÓW ALUMINIOWYCH w Warszawie, po 09.1939 internowany w Rumunii, gdzie stał na czele Komitetu Uchodźców Polskich w Falticeni, w latach 1942-44 uczęszczał na Uniwersytet w Bukareszcie, po 1945 r. wrócił do Polski i zamieszkał w Krakowie, był dyr. Biura Polskiego Związku Zielarskiego, red. „Przeglądu Zielarskiego” i prezesem Zarządu Wojewódzkiego Zrzeszenia Plantatorów Ziół.

Na odwrotnej stronie krzyża, we środku w monogramie litery A. O. i rozłożony napis »za męstwo i odwagę«. W dolnym ramieniu krzyża napis 206 p. p., w górnym Płock i numer krzyża odpowiadający numerowi legitymacji.

Odznakę powyższą nosi się na wstążce zielonej z białymi wzdłuż jej brzegów prążkami na lewej piersi, po wszystkich odznakach orderów państwowych [lub na śrubce – dopisane].

- § 3. Krzyż powyższy otrzymują jednorazowo osoby, które bądź wyróżniły się czynem męstwa i odwagi w boju na odcinku b. D-twa Dolnej Wisły (Chabry⁹ – Wyszo- gród) pośrednio lub bezpośrednio, tj. w szeregu lub jako bezpośredni D-cy, wchodzący w skład 206 p. p. i obrońcy Płocka, bądź też w wyraźny i wybitny sposób z nimi współdziałały.
- § 4. Nosząc krzyż, winien właściciel tegoż mieć stale przy sobie legitymację nadania.
- § 5. Dopuszczalne jest zamiast odznaki noszenie samej wstążki.
- § 6. W razie śmierci udekorowanego i odznaczonego, dla pielęgnowania przez potomność pamięci tegoż, obowiązany jest, każdorazowo najstarszy potomek z linii prostej względnie z braku tejże z linii pobocznej, tego samego jednak nazwiska, do noszenia krzyża w dniach uroczystości narodowych i uprawniony jest nosić go w dniach uroczystych dla niego samego. Odznaczony może z zachowaniem niniejszych przepisów, wyznaczyć testamentem osobę upoważnioną do noszenia krzyża. Legitymacją dla tychże osób jest legitymacja odznaczonego.
- § 7. Nadawanie krzyża jest prawem od hoc stworzonej I-szej kapituły, w skład której wchodzi: pułkownik Józef LEWSZECKI b. D-ca frontu Dolnej Wisły i odcinka »Włocławek«, kapitan Henryk BIGOSZT b. D-ca 206 p. p. w likwidacji, Ksawery CYGAŃSKI b. komendant

⁹ Pomyłka – powinno być Chrapy.

Straży Obywatelskiej w Płocku, major MOŚCICKI Janusz b. D-ca przyczółka mostowego »Płock« i rtm. CZURUK Edward b. D-ca 5 Plutonu Żandarmerii Wojsk. w Płocku. Następnie Kapituła uzupełniać się będzie przez kooptację pośród odznaczonych.

I-sza Kapituła ustanowi swój wewnętrzny regulamin.

- § 8. a) W udowodnionym wypadku straty odznaki względnie dla celów zbioru rodzinnego Kapituła ma prawo na mocy jednomyślnej uchwały wydać duplikat legitymacji, jak i odznaki. Duplikat nosi ten sam numer z wyraźnym zaznaczeniem, że wydano jako duplikat.
- b) Kapituła prowadzi ściśle ewidencję wydanych krzyży z umotywowaniem nadanych.
- c) Liczbę nadania krzyży ogranicza się do czterdziestu czterech.
- § 9. Niniejszy krzyż winien być oddany do Muzeum Narodowego w wypadkach:
- a) Bezpotomnej śmierci odnanzonego, względnie uprawnionego do noszenia lub w razie niemożności zastosowania § 6.
- b) O ile uprawniony do noszenia nie wykonuje swych praw i obowiązków, związanych z nadaniem krzyża.
- c) W wypadku przymusowego wydalenia uprawnionego do noszenia krzyża z wojska lub na mocy wyroku sądowego, pozbawiającego praw obywatelskich.
- § 10. O ile odznaczony dopuścił się przekroczeń, które spowodują wypadki jak w § 9c, wówczas traci on wszelkie prawa do niniejszego krzyża i krzyż zostaje mu odebrany¹⁰.

W późniejszym czasie skonkretyzowano zasady noszenia Krzyża. Instytucje miały prawo noszenia Krzyża na wstążce,

¹⁰ CAW-WBH, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.567, projekt statutu Krzyża za Męstwo i Odwagę 206 pułku piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka; *Chwała Mazowska Płockiego*, op. cit., s. 1-2; K. J. Waluś, J. H. Waluś, op. cit., s. 35.

natomiast osoby odznaczone - na rozetce w biało-zielonych barwach wstążki, przypiętej na prawej stronie ubrania¹¹.

Podchodząc krytycznie do podanych wyżej zapisów statutu trzeba przyznać, że były tu pewne luki. Nie wynika z nich jasno, na jakich zasadach miały być przyznawane odznaki. Można się tylko domyślać, że Krzyż nadawała Kapituła na podstawie własnych ustaleń. Z paragrafu 8b można wnioskować, że miały to być pisemne uzasadnienia. Skoro liczbę Krzyży ograniczono do 44 i zostały one rozdysponowane (o czym w dalszej części artykułu), po co w paragrafie 7 umieszczono zapis, że „Kapituła uzupełniać się będzie przez kooptację pośród odznaczonych”?

Natomiast paragraf 6 był jakimś curiosum. Obowiązek noszenia Krzyża przez potomka jego posiadacza był chyba przypadkiem bez precedensu. Krzyże były nadawane imiennie konkretnym osobom za konkretne czyny i dlatego syn miałby nosić Krzyż nadany ojcu? Tak dziwaczna praktyka w Wojsku Polskim nie była stosowana. Było to zapewne zapożyczone z armii państw zaborczych, gdzie możliwe było używanie odznaczeń przez potomków odznaczonego, jednak w Polsce taki zwyczaj nie funkcjonował¹².

Podobnie dziwaczny był obowiązek wynikający z paragrafu 9 oddawania Krzyża po bezpotomnej śmierci jego posiadacza do Muzeum Narodowego. Kto miałby to wykonywać i kto miałby to egzekwować? A może bliższa lub dalsza rodzina chciałaby zachować pamiątkę po zmarłym krewnym?

Natomiast w piśmie do MSWojsk. z 12 maja 1921 r. H. Bigoszt wyjaśnił, dlaczego Krzyży miały być tylko 44 egzemplarze. Chodziło tu o mickiewiczowskie „A imię jego czterdzieści i cztery” i wskazanie oraz uhonorowanie J. Piłsudskiego jako ojca zwycięstwa nad bolszewikami.

¹¹ *Ważne dla udekorowanych odznaką pamiątkową z 206 pułku Piech. Armii Ochotn. „Krzyżem za odwagę i męstwo”, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 3.*

¹² Informacje Grzegorz Krogulca.

Replika Krzyża za Męstwo i Odwagę nr 24, przyznany Tadeuszowi Jeziorowskiemu
(egzemplarz w posiadaniu Zbigniewa Jeziorowskiego, fot. G. Gołębski)

3. Lista odznaczonych

Ogółem kapituła przyznała 42 krzyże. Dwa krzyże kapituła pozostawiła do swojej dyspozycji, a dwa kolejne – nienumerowane – przekazała do Muzeum Narodowego i Prezydium Ministerstwa Spraw Wojskowych. Dokładną listę uhonorowanych kpt. Henryk Bigoszt odczytał w czasie uroczystości w II Gimnazjum Męskim w Płocku, co zostało powtórzone w relacji z uroczystości. Przy niektórych odznaczonych były krótkie uzasadnienia, wykorzystane poniżej. Według kolejnej numeracji krzyże otrzymali:

1. Marszałek Józef Piłsudski - jako Naczelnny Wódz. Krzyż miał być zawieszony mu przez kapitułę
2. Gen. Józef Haller - jako dowódca Frontu Północnego, któremu podlegała Grupa Dolnej Wisły i 206 ochotniczy pułk piechoty i jemu również Krzyż miał zostać wręczony w terminie późniejszym

3. Gen. Tadeusz Rozwadowski - jako szef sztabu Naczelnego Wodza. Krzyż również miał mu być wręczony później¹³
4. Ś.p. Bolesław Wiśniewski - ochotnik 206 ochotniczego pułku piechoty z powiatu lipnowskiego. Krzyż miał być zawieszony na jego grobie
5. Ś.p. Jan Świtalski, poległy w obronie Płocka. Krzyż miał być zawieszony na jego grobie na cmentarzu garnizonowym w Płocku
6. Ś.p. Stefan Zawidzki, harcerz poległy w obronie Płocka. Krzyż również miał udekorować jego grób
7. Płk Józef Lewszecki – dowódca obrony Włocławka i Grupy Dolnej Wisły
8. Kpt. Henryk Bigoszt – jeden z organizatorów 206 ochotniczego pułku piechoty i adiutant dowódcy¹⁴
9. Mjr Janusz Mościcki – dowódca przyczółka mostowego „Płock” i organizator obrony Płocka
10. Rtm. Edward Czuruk – dowódca 5 plutonu żandarmerii wojskowej, „który nastrzelał własną ręką sporo wroga”
11. Miasto Płock
12. Płocki Oddział Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża
13. II Gimnazjum Męskie w Płocku
14. Ksawery Cygański – organizator i komendant Straży Obywatelskiej w Płocku
15. Ś.p. kpt. Mieczysław Głogowiecki – dowódca batalionu zapasowego 6 pułku piechoty Legionów, który zginął 18 sierpnia 1920 r. pod Trzepowem¹⁵. Krzyż miał być przekazany rodzinie.
16. Kpt. Marian Przyłuski – komendant placu garnizonu płockiego, jeden z „najdzielniejszych obrońców”

¹³ Krzyż wręczono przy okazji jego wizyty w Płocku 10 kwietnia 1921 r. (*Ważne dla udekorowanych...*, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 3).

¹⁴ W artykule w „Wiarusie” jest informacja, jakoby kpt. H. Bigoszt był dowódcą 206 ochotniczego pułku jazdy (*Chrzest ogniowy 206 p. ulanów*, „Wiarus” 1920, nr 65 z 18 grudnia, s. 932).

¹⁵ Nie wiedzieć czemu w 1921 r. Kapituła Krzyża uznawała go za zaginionego.

17. Por. Stanisław Szepnalik – adiutant dowódcy obozu warownego „Toruń” gen. Edmunda Hausera – „za szybką pomoc w zorganizowaniu sił, potrzebnych ku obronie lewego brzegu Wisły pod Bobrownikami i Nieszawą”, gdzie oddziały rosyjskie próbowały forsować rzekę
18. Tadeusz Włoczkowski z Sierpca - ochotnik 206 ochotniczego pułku piechoty „za bitwę pod Złymi Wodami i obronę przyczółka mostowego” we Włocławku¹⁶
19. Marcelina Rościszewska – przełożona I Gimnazjum Żeńskiego im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej „za osobisty udział w walkach na ulicach Płocka”
20. Wacław Dobiszewski – członek Straży Obywatelskiej w Płocku „za celne strzały kierowane ku obronie naszego miasta”
21. Klemens Jędrzejewski – nauczyciel w I Gimnazjum Męskim im. Władysława Jagiełły w Płocku za „dzielne przeprowadzenie wywiadów na linii Włocławek – Złe Wody – Lipno¹⁷”
22. Pchor. Zenon Majorkowski – z 206 ochotniczego pułku piechoty „za kilkakrotne brawurowe zachowanie się w bitwach”
23. Józef Kaczmarek – 14-letni uczeń II Gimnazjum Męskiego, ochotnik 206 pułku piechoty
24. Tadeusz Jeziorowski – 12-letni uczeń II Gimnazjum Męskiego, ochotnik 206 pułku piechoty
25. Sierż. Wiktor Fronczek – ochotnik 206 pułku piechoty „za dzielne zachowanie się pod Rypinem”

¹⁶ W artykule prasowym występuje jako Włoczewski, co powtórzyli Konrad i Jan Walusiowie. Natomiast Mirosław Krajewski, a za nim Norbert Woźniak zmienili jego nazwisko na Włocławski. Zob.: M. Krajewski, *Ziemia dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*, Rypin 2010, s. 128; idem, *Victoria nad czerwoną gwiazdą. Rok 1920*, Rypin -Obory 2020, s. 196; N. Woźniak, *Okupacja bolszewicka w Sierpcu (11 – 23 sierpnia 1920 roku)*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 2018, nr 32, s. 266. Poza tym zamiast Złe Wody powinno być Złowody. Miejscowość leży ok. 10 km na północny-wschód od Włocławka między Chełmicą Dużą a Wielgiem, współcześnie w gm. Wielgie, pow. lipnowski. PP. Walusiowie powtórzyli za artykułem - Złe Wody, M. Krajewski i za nim N. Woźniak podali jeszcze bardziej zniekształconą nazwę – Złote Wody.

¹⁷ Powinno być Złowody. Zob. przyp. nr 7.

26. Ks. Henryk Godlewski – kapelan Straży Obywatelskiej w Płocku
27. Jan Wichrowski – 15-letni członek Straży Obywatelskiej¹⁸
28. Inż. Bronisław Mosdorf – zastępca komendanta Straży Obywatelskiej w Płocku
29. Kpt. Feliks Waluszewski – „śmiały adiutant dowódcy przyczółka mostowego »Płock«, który kilkakrotnie pod gradem kul spieszył na pomoc miastu Płockowi i takową na czas nam sprowadził”
30. Pchor. Władysław Drzymulski¹⁹ – z 5 plutonu żandarmerii wojskowej „za udział w walce na ulicach miasta”
31. Bronisław Rościszewski – członek Straży Obywatelskiej w Płocku „za wytrwanie na trudnym posterunku i ochronę amunicji”
32. Sierż. Aleksander Majewski – członek Straży Obywatelskiej „za śmiałą służbę patrolową”²⁰
33. Plut. Hedke – z Wojskowego Urzędu Gospodarczego w Płocku²¹
34. Plut. Ignacy Nowogórski - z 5 plutonu żandarmerii wojskowej
35. Kpt. Wojciech Wierzbowski – kierownik Wojskowego Urzędu Gospodarczego w Płocku „za obronę składów wojskowych w mieście naszym”
36. Rtm. Czesław Smoczyński – dowódca plutonu żandarmerii polowej
37. Ks. Feliks Słonicki – kapelan garnizonu Płock
38. Janina Landsberg-Śmieciuszevska – „za śmiałe wystąpienie z bronią w rękę i opiekę rannych w gradzie kul”
39. Sierż. Walerian Lesiecki z batalionu zapasowego 6 pp Leg.²²

¹⁸ W relacji prasowej J. Wichrowski został określony jako ochotnik 206 pp, co jednak nie odpowiadało prawdzie.

¹⁹ W artykule w „Kurierze Płockim” występuje jako Drzymalski.

²⁰ W artykule prasowym podano, że był w Straży Ogniowej.

²¹ W artykule prasowym podano jedynie skrót W.U.S., co wydaje się być pomyłką.

²² W artykule błędnie – Lisiecki.

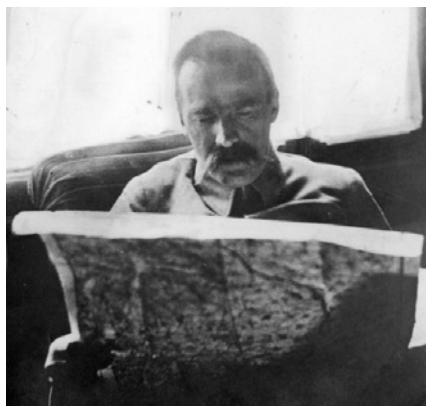
40. Jan Buchowski – adiutant komendanta Straży Obywatelskiej w Płocku
41. 5 bateria 15 wielkopolskiego pułku artylerii ciężkiej, „skutecznie odpierająca wroga pod Płockiem”
42. Por. Józef Łapicki – z 6 pp Leg.²³

Jak zatem widać z powyższego wykazu absolutną większość odznaczonych stanowili obrońcy Płocka, którzy w czynny sposób przeciwstawili się nieprzyjacielowi na ulicach miasta. Łącznie nadano osobom i instytucjom zasłużonym w obronie Płocka 31 Krzyży. Obrońcom przedmościa włocławskiego i Włocławka przypadło tylko 5 Krzyży.

4. Zasługi odznaczonych

W przeciwieństwie do odznaczonych orderami *Virtuti Militari* czy Krzyżami Walecznych w przypadku Krzyża za Męstwo i Odwagę nie dysponujemy wnioskami odznaczeniowymi. Nie wiadomo, czy takie w ogóle istniały. Dlatego przy opisie bohaterskich czynów odznaczonych zostały wykorzystane wnioski odznaczeniowe na *Virtuti Militari* i Krzyż Walecznych, bowiem na pewno kapituła Krzyża za Męstwo i Odwagę przyznawała to odznaczenie za te same czyny. Pierwsze trzy Krzyże zostały nadane dowódcom wyższego szczebla i miały w zasadzie charakter kurtuazyjny.

²³ W artykule prasowym – Łapicki. Lista odznaczonych według: *Chwała Mazowska Płockiego...*, s. 2; *Sprostowanie*, „Kurier Płocki” 1921, nr 70 z 26 marca, s.3; K. J. Waluś, J. H. Waluś, op. cit., s. 32 – 33. W swoim artykule Konrad i Jan Walusowie nie uwzględnili sprostowania i popełnili kilka drobnych pomyłek.

J. Piłsudski nad mapą w czasie bitwy warszawskiej 1920 r.
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

J. Piłsudski z gen. E. Śmigłym-Rydzem w 1920 r.
(NAC)

Marsz. J. Piłsudski w Płocku 10 kwietnia 1921 r. Drugi z prawej – gen. W. Sikorski.
(ze zbiorów CAW-WBH)

Marsz. Józef Piłsudski (Krzyż nr 1) w 1920 r. był Wodzem Naczelnym, który określał główne kierunki i cele działań wojennych. W sierpniu 1920 r. jego autorską koncepcją, choć dyskutowaną z szefem sztabu Naczelnego Wodza gen. Tadeuszem Rozwadowskim, był plan uderzenia znanego jako Wierpza i rozstrzy-

gnięcia wojny przez walną bitwę. Koncepcja polegała na skrytym wycofaniu części sił z różnych kierunków i sformowaniu Grupy Uderzeniowej, skoncentrowanej nad środkowym Wieprzem na Lubelszczyźnie, skąd miała ruszyć kontrofensywa na najsłabszą jednostkę w rosyjskim ugrupowaniu, czyli Grupę Mozyrską. Polska Grupa Uderzeniowa gen. Edwarda Rydza-Śmigłego miała wyjść od południa na lewe skrzydło i tyły XVI Armii bolszewickiej atakującej przedmoście warszawskie. Kontrofensywa rozpoczęta przez Grupę Uderzeniową o świcie 16 sierpnia 1920 r. zakończyła się spektakularnym sukcesem i odrzuceniem XVI Armii spod Warszawy oraz generalnym odwrotem sił rosyjskich Frontu Zachodniego²⁴.

Gen. J. Haller przy pracy
(NAC)

²⁴ J. Piłsudski, *Rok 1920*, Łódź 1990, s. 98 – 137; A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867 – 1935*, Warszawa 1990, s. 232 – 233; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1914 – 1945*, t. 2, 1914 – 1939, Gdańsk 1990, s. 497 – 522; L. Wyszczelski, *Bitwa na przedpolach Warszawy*, Warszawa 2000, s. 285 – 335; J. Odziemkowski, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919 – 1920*, Warszawa 2004, s. 437 – 445; A. Smoleński, *Działania zbrojne podczas wojny polsko-sowieckiej (styczeń 1919 r. – październik 1920 r.)*, [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Warszawa 2010, s. 110 – 143; G. Nowik, *Wojna światów 1920. Bitwa warszawska*, Poznań 2011, s. 194 – 200.

Plakat Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej – 1920 r.
(Wikipedia. Domena publiczna)

Gen. Józef Haller (Krzyż nr 2) latem 1920 r. pełnił funkcję szefa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej. Wykorzystując swój autorytet i popularność, wzywał do ochotniczego zaciągu do wojska, co dało znakomite rezultaty: zgłosiło się ponad 100 tys. ochotników, którzy zasilili oddziały wojskowe. Od 10 sierpnia 1920 r., czyli w czasie najbardziej gwałtownych walk w wojnie polsko-bolszewickiej, był dowódcą Frontu Północnego, któremu podlegała m.in. 5 Armia i pośrednio

Grupa Dolnej Wisły. Generalnie działania wojenne w rejonie Frontu Północnego zakończyły się powodzeniem: 1 Armia gen. Franciszka Latinika po krwawych i wyczerpujących walkach utrzymała przedpole Warszawy, a 5 Armia gen. Władysława Sikorskiego pokonała w bitwie nad Wkrą III i XV Armie bolszewickie. Pewnym mankamentem było jednak to, że IV Armia Dmitrija Szuwajewa zdołała uniknąć całkowitego rozbicia i przedarła się na wschód, a III Korpus Konny Gaja przebił się do granicy niemieckiej w Prusach, gdzie został rozbroiony²⁵.

Gen. Tadeusz Rozwadowski
(Wikipedia. Domena publiczna)

Gen. Tadeusz Rozwadowski (Krzyż nr 3) był szefem sztabu Naczelnego Wodza koordynującym całość operacji wojennych i przekładającym koncepcję J. Piłsudskiego na język rozkazów wojskowych, więc w tym kontekście również miał swoje zasługi w ostatecznym zwycięstwie nad wojskami bolszewic-

²⁵ J. Haller, *Pamiętniki z wyborem dokumentów i zdjęć*, Łomianki 2014, s. 259 – 268; M. Orłowski, *General Józef Haller 18973 – 1960*, Kraków 2007, s. 342 – 362; L. Wyszczelski, op. cit., s.222 – 284, 431; K. Kaczmarek, W.J. Muszyński, R. Sierchuła, *General Józef Haller 1873 – 1960*, Warszawa 2017, s. 53 – 56.

kiej Rosji²⁶. W późniejszym czasie działacze endeccy próbowali go kreować na ojca zwycięstwa 1920 r. i autora koncepcji uderzenia znad Wieprza, co jednak nie do końca odpowiada prawdzie. Koncepcja gen. T. Rozwadowskiego zakładała wykonanie dwóch płytkich uderzeń z północy i południa, oskrzydających siły rosyjskie pod Warszawą, co jednak nie dawało gwarancji rozbicia nieprzyjaciela i rozstrzygnięcia wojny na korzyść Polski. Poza tym to J. Piłsudski jako Naczelnny Wódz brał odpowiedzialność za rezultat podjętych decyzji. Aczkolwiek gen. T. Rozwadowski ma do dzisiaj swoich zwolenników wskazujących go na autora zwycięstwa w bitwie warszawskiej²⁷.

Na temat poległego **Bolesława Wiśniewskiego** (Krzyż nr 4) nic nie wiadomo. Przydział do 6 pp Leg. sugerowałby, że zginął w walkach pod Płockiem 17-18 sierpnia 1920 r. (może pod Trzempowem) lub w obronie miasta. Z informacji prasowej wynika, że pochodził z powiatu lipnowskiego i posiadał indywidualny grób, jednak nie wiadomo gdzie²⁸. Na liście strat 6 pułku piechoty Legionów widnieje szer. Wiśniewski Stefan, natomiast Wiśniewskiego Bolesława brak²⁹. Z kolei w *Liście strat Wojska Polskiego* wymienionych jest sześciu żołnierzy o takim imieniu i nazwisku, w tym jeden z 6 pp Leg, ale ten zmarł w wyniku choroby 4 sierpnia 1919 r. w Jabłonie, więc na pewno nie był żołnierzem walczącym w 1920 r.³⁰ Mirosław Krajewski w opra-

²⁶ J. Berdżik, *General broni Tadeusz Jordan Rozwadowski. Zarys biografii*, [w:] *Tadeusz Jordan Rozwadowski. General broni*, (red.) S. Rozwadowski S., Katowice 1993, s. 45 – 54; T. Kmiecik T., *General Tadeusz Jordan Rozwadowski (1866–1928). Pierwszy szef Sztabu Generalnego Odrodzonego Wojska Polskiego*, Warszawa 1998, s.

²⁷ Zob.: J. Strychalski J., *Spór o autorstwo planu bitwy warszawskiej 1920 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, nr 1–2, s. 30 – 40; T. Machalski, *Prawda o Bitwie Warszawskiej*, [w:] *Tadeusz Jordan Rozwadowski...*, s. 177 – 188; A. Suchcitz, *Generalowie wojny polsko-sowieckiej 1919-1920. Mały słownik biograficzny*, Białystok 1993, s. 66 – 67; M. Patelski, *General broni Tadeusz Jordan Rozwadowski, żołnierz i dyplomata*, Warszawa 2002, s. 202 – 219; J. Odziemkowski, op. cit., s. 438 – 439; G. Nowik, op. cit., s. 200 – 204.

²⁸ *Chwała Mazowsza Płockiego...*, s. 2.

²⁹ E. Skarbek, *Zarys historii wojennej 6-go pułku piechoty Legionów*, Warszawa 1929, s. 38.

³⁰ *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918 – 1920*, oprac. Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1934, nr 43 370, s. 974.

cowaniach nt. walk na ziemi dobrzyńskiej powtórzył tylko informację z „Kuriera Płockiego”³¹.

Jan Świtalski (Krzyż nr 5) w sierpniu 1920 r. był członkiem Straży Obywatelskiej w Płocku. W niepodpisanej notatce SO podano okoliczności jego śmierci: „Jan Świtalski, członek Straży Obywatelskiej, jako stały mieszkaniec Płocka, lat 20, wyrobnik z zawodu, walczył bohatersko w obronie swego rodzinnego miasta, broniąc dostępu wrogowi do ulic Kolegialnej i Tumskiej. Przez całą noc zajmował placówkę przy zbiegu ulic Kolegialnej, Dominikańskiej i Warszawskiej. Nad ranem [19 sierpnia 1920 r.] udał się ulicą Kolegialną, Tumską na Rynek Kanoniczny w celu sprawdzenia łączników, po czym miał wrócić na dawne stanowisko, nie wrócił jednak, gdyż na Rynku Kanonicznym poległ”³².

Krzyż miał być zawieszony na jego grobie, jednak nie wiadomo, czy nastąpiło to bezpośrednio po ceremonii 20 marca 1921 r. Co ciekawe, dopiero 25 kwietnia 1922 r. były kapelan Straży Obywatelskiej ks. Henryk Godlewski poświęcił krzyż na jego mogile na cmentarzu. Odbyło się to w czasie specjalnej uroczystości po mszy w intencji J. Świtalskiego w kaplicy Gimnazjum im. S. Małachowskiego z udziałem byłych członków Straży i harcerzy III Drużyny Harcerskiej im. J. Kilińskiego³³.

³¹ M. Krajewski, *Ziemia dobrzyńska...*, s. 128; idem, *Victoria nad czerwoną gwiazdą...*, s. 196, 585. W zamieszczony tam komentarz wkraśl się błąd, jakoby to J. Piłsudski wręczał Krzyż za Męstwo i Odwagę, co jest oczywistym błędem. J. Piłsudski był w Płocku 10 kwietnia 1921 r. i wręczał orderzy *Virtuti Militari* i Krzyże Walecznych (s. 585).

³² Archiwum Towarzystwa Naukowego Płockiego (dalej: ATNP), Straż Obywatelska w Płocku, sygn. 1776, notatka bez daty, k. 105; G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska w Płocku i powiecie płockim w 1920 r.*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2017, t. IX, s. 165.

³³ *Poświęcenie krzyża na mogile bratniej*, „Kurier Płocki”, nr 95 z 26 kwietnia 1922, s.3; G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 199 – 200.

Fot. 5. Stefan Zawidzki
(fot. z archiwum rodzinnego Donaty i Krzysztofa Ścisłowskich)

Stefan Zawidzki (Krzyż nr 6) również poległ w czasie obrony Płocka 18 sierpnia 1920 r. W niepodpisanej notatce z akt Straży Obywatelskiej czytamy o nim: „Stefan Zawidzki, członek Straży Obywatelskiej, lat 15, uczeń I Gimnazjum Męskiego w Płocku. O godzinie 12 w południe, wysłany był z Komendy S.O. jako posterunek przy barykadach na ulicy Dobrzyńskiej. Gdy pierwsze podjazdy bolszewickie wtargnęły do miasta, wycofał się wraz z wojskiem z powierzonego mu stanowiska na Stary Rynek i tam zaraz dosięgła go kula wroga”³⁴. Według zapisu w księdze zgonów S. Zawidzki zginął 18 sierpnia o godz. 18.00 na ul. Kościuszki³⁵.

Nieco inne okoliczności śmierci S. Zawidzkiego zamieścił krakowski „Czas”, gdzie czytamy: „Piętnastoletni chłopczyk Zawidzki zaatakowany przez galopujących kozaków, schował się do jednej z bram i tu strzelał aż do ostatniego naboju, do-

³⁴ ATNP, Straż Obywatelska w Płocku, sygn. 1776, notatka bez daty, k. 105.

³⁵ Archiwum Diecezjalne w Płocku, księga zgonów parafii płockiej 1919 – 1922, akt zgonu S. Zawidzkiego, nr 418; ks. M. M. Grzybowski, *Wojna polsko-rosyjska 1920 r. w Płocku i na Mazowszu. Studium historyczno - pastoralne*, Płock 1990, s. 79.

póki nie zakłuto go bagnetami”³⁶. Za swoją postawę w czasie walk S. Zawidzki został też pośmiertnie odznaczony Krzyżem Walecznych rozkazem Naczelnego Dowództwa WP nr 19 z 14 maja 1921 r.³⁷

Józef Lewszecki w stopniu generała z Krzyżem Walecznych
(z archiwum rodzinnego Mirosława Zeidlera)

Płk Józef Lewszecki (Krzyż nr 7) przed 1918 r. był zawodowym oficerem armii rosyjskiej, w sierpniu 1920 r. pełnił funkcję inspektora piechoty w Dowództwie Okręgu Generalnego w Łodzi. 12 sierpnia otrzymał nowy przydział: został dowódcą odcinka „Włocławek” w Grupie Dolnej Wisły. Wyróżnił się w czasie obrony Włocławka 16 sierpnia 1920 r., za co – na wniosek gen. Mikołaja Osikowskiego - został odznaczony Krzyżem Walecznych. W uzasadnieniu wniosku czytamy: „W sierpniu 1920 r. bolszewicy za wszelką cenę starali się prze-

³⁶ *Obrona Płocka*, „Czas”, nr 202 z 25 sierpnia 1920, s. 3.

³⁷ Święto Harcerzy, „Kurier Płocki”, nr 110 z 18 maja 1921, s.3, Szerzej nt. S. Zawidzkiego zob.: G. Gołębiowski, G. Gołębiowski, *Stefan Zawidzki (1906 – 1920) – bohaterski obrońca Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2018, nr 1, s. 34 – 39; idem, *Płockie Orłęta 1920 r. Najmłodszy obrońcy Płocka odznaczeni Krzyżem Walecznych*, Płock 2021, s. 147 – 160.

prawić przez Wisłę na odcinku Włocławek, dowódcą którego był pułk. Lewszecki³⁸.

Posiadając stosunkowo niewielką załogę m. Włocławka, jak również nieznaczną obsadę całego odcinka, pułkownik Lewszecki umiejętnymi ruchami swoich oddziałów uniemożliwił przeprawę bolszewików na swym odcinku. W chwili krytycznej dnia 16 sierpnia r. ubiegłego pułk. Lewszecki osobiście kierował akcją, znajdując się pod gradem kul karabinowych i pocisków armatnich, skierowanych na Włocławek”³⁹.

Kpt. Henryk Bigoszt z widocznym Krzyżem za męstwo i odwagę w formie przykręcanej odznaki (ze zbiorów CAW- WBH)

Inicjator ustanowienia Krzyża **kpt. Henryk Bigoszt** (Krzyż nr 8) w sierpniu 1920 r. był adiutantem dowódcy 206 ochotniczego pułku piechoty. Według wniosku odznaczeniowego na order *Virtuti Militari* oraz świadectwa zastępcy dowódcy 206

³⁸ Płk J. Lewszecki przejął dowodzenie od płk. Wojciecha Gromczyńskiego dopiero po przybyciu z Łodzi do Włocławka 16 sierpnia 1920 r. po południu.

³⁹ CAW-WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, Lewszecki Józef, sygn. I.400.336, wniosek na Krzyż Walecznych dla płk. J. Lewszeckiego, wystawiony 7 marca 1921 r. (dawna sygn. KW - 66/L - 700); także: G. Gołębiewski, *Bohaterscy obrońcy Włocławka i przedmościa włocławskiego w 1920 r. we wnioskach odznaczeniowych do Orderu Virtuti Militari i Krzyża Walecznych*, [w:] *Między edukacją a nauką. Memoriale liber ofiarowana Profesorowi Mirosławowi Krajewskiemu*, [bmw] 2021, s. 409.

ochotn. pp ppłk. Franciszka Dunajewskiego w czasie zbliżania się oddziałów bolszewickich do Lipna kpt. H. Bigoszt z żołnierzy zgromadzonych w biurach werbunkowych 206 pułku w Sierpcu, Rypinie, Lipnie i Dobrzyniu miał sformować oddział partyzancki, który operował na dalekim przedpolu przedmościa włocławskiego. Oddział pod Złowodami stoczył gwałtowną potyczkę z podjazdami III Korpusu Konnego, co opóźniło posuwanie się Korpusu w kierunku Włocławka.

Następnie kpt. H. Bigoszt miał atakować siły bolszewickie, które przeprowały się na lewy brzeg Wisły w rejonie Bobrownik. W krytycznej sytuacji zawiadomił por. Stanisława Szepnlika (adiutanta dowódcy Obozu Warownego w Toruniu) o przeprowadzeniu się bolszewików pod Bobrownikami i Nieszawą na lewy brzeg Wisły, co spowodowało nadejście odsieczy z Torunia. On sam zaś ze swoim oddziałem miał atakować nieprzyjaciela na prawym brzegu Wisły⁴⁰.

Problem polega jednak na tym, że nadanie mu orderu *Virtuti Militari* i Krzyża Walecznych spotkało się z protestem oficerów i żołnierzy byłego 206 ochotn. pp. W piśmie do Kapituły Orderu Wojennego *Virtuti Militari* czytamy: „Korpus oficerski b. 206 och. p.p. protestuje przeciwko nieprawnie noszonym krzyżom *Virtuti Militari* i Krzyża Waleczności przez kapitana Bigoszta Henryka, który w czasie całej inwazji bolszewickiej żadnego udziału ani pośredniego, ani bezpośredniego w akcji militarnej z nieprzyjacielem nie brał, gdyż cały czas był tylko adiutantem pułku.

Wnioski, które sam sobie napisał i przesłał do Kapituły o akcji pod Włocławkiem zostały przez kap. Bigoszta sfalszowane⁴¹. Według autorów listu ppłk F. Dunajewski przybył do pułku już po jego wycofaniu z walk i został przez kpt. H. Bi-

⁴⁰ CAW-WBH, Bigoszt Henryk, VM – I.482.81-7689 - wniosek na order *Virtuti Militari* z 10 października 1920 r. z załączonym świadectwem ppłk F. Dunajewskiego z 10 października 1920 r. i poparciem płk. J. Lewszeckiego z 6 stycznia 1921 r.; odpis pisma ppłk. F. Dunajewskiego do Kapituły Orderu Wojennego *Virtuti Militari* z 10 października 1920 r. (także: VM – I.482.96-9454).

⁴¹ CAW-WBH, Bigoszt Henryk, VM – I.482.81-7689, pismo oficerów i żołnierzy byłego 206 pp do Kapituły Orderu Wojennego *Virtuti Militari* (b.d.).

goszta wprowadzony w błąd. Dowódcą oddziału (60 pieszych i 6 konnych) miał być ppor. Stanisław Szeligowski, co by się zgadzało z wnioskiem odznaczeniowym dla Tadeusza Włóczkowskiego⁴². Mimo nadania sprawie biegu urzędowego orderu *Virtuti Militari* ani Krzyża Walecznych mu nie odebrano, bowiem w 1933 r. przesłał do MSWojsk. ankietę kawalera VM ze zdjęciem (zob. wyżej), na którym ma przypięte oba odznaczenia wojskowe⁴³.

Mjr Janusz Mościcki
(ze zbiorów Grzegorza Gołębińskiego)

Mjr Janusz Mościcki (Krzyż nr 9) w sierpniu 1920 r. był dowódcą przedmościa płockiego i należał do najbardziej zasłużonych obrońców Płocka. W krytycznych chwilach ataku bol-

⁴² Ibidem. Sprawa nabrała biegu urzędowego, jednak pojawiły się problemy z odnalezieniem ppłk. Dunajewskiego. Biogram H. Bigosza autorstwa Bogusława Polaka zob. w: *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 33-34. H. Bigoszt po kilku latach został filmowcem, prowadził szkołę filmową i studio filmowe, produkował i reżyserował filmy, jednak bez większego powodzenia (G. Rogowski, *Szkół filmowych nie polecamy*, „Pleograf” 2020, nr 1, <https://pleograf.pl/index.php/szkol-filmowych-nie-polecamy/>; <https://ksiaznicaplocka.pl/mjr-henryk-bigoszt/>).

⁴³ Zob.: CAW-WBH, Bigoszt Henryk, VM – I.482.96-9454, kwestionariusz H. Bigosza z 17 maja 1933 r.

szewickiego na miasto, znajdował się w rejonie Rynku Kanonicznego, skąd przy pomocy kilku oficerów kierował obroną. Powstrzymywał uciekających żołnierzy i wysyłał tych, którzy nie ulegli panice do obsady barykad i improwizowanych punktów obrony. Dzięki temu udało się powstrzymać impet nieprzyjacielskiego natarcia, co miało kluczowe znaczenie dla obrony Płocka. Za tę postawę został odznaczony orderem Virtuti Militari⁴⁴.

Mjr Edward Czuruk
(ze zbiorów CAW-WBH)

Rtm. Edward Czuruk (Krzyż nr 10) był dowódcą 5 plutonu żandarmerii wojskowej. 18 sierpnia 1920 r. należał do wąskiego grona oficerów, którzy nie ulegli panice, ale od pierwszych chwil wtargnięcia żołnierzy rosyjskich do miasta organizowali opór. Jego podkomendni z wielkim poświęceniem bronili najpierw Rynku Kanonicznego, a potem obsadzili kluczowe ba-

⁴⁴ A. Grzymała-Siedlecki, *Obróńcy Płocka*, Kurier Płocki” 1920, nr 210 z 5 września, s. 2 - 3; G. Gołębiowski, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18-19 sierpnia 1920 r.*, Płock 2015, s. 102 – 105, 109; idem, *Płock 1920*, Warszawa 2018, s. 135 – 138. Szerzej nt. mjr. J. Mościckiego zob. G. Gołębiowski, *Podpułkownik Janusz Mościcki – oficer WP (1920 – 1922) i LWP (1945 – 1948)*, „Notatki Płockie” 2007, nr 3, s.27 – 35. Niestety, wniosek odznaczeniowy się nie zachował.

rykady w kilku punktach miasta. On sam w drugiej fazie walk osobiście dowodził obroną szpitala św. Trójcy, prowadząc swoich żołnierzy do kontrataków⁴⁵.

W uzasadnieniu wniosku na order *Virtuti Militari* mjr J. Mościcki dokładnie przedstawił jego udział w obronie miasta: „W dniu 18 sierpnia, kiedy rozszalała się walka uliczna w Płocku, porucznik Czuruk Edward zajął samodzielnie z garstką swoich żołnierzy barykadę nie zważając na silny napór nieprzyjaciela, porywa się niejednokrotnie do ataku na białą broń, co powoduje zamieszanie nieprzyjaciela i tym samym chroni most przed przejściem nieprzyjacielowi na drugą stronę Wisły. Gdy zaś w nocy z 18 na 19 sierpnia 1:2 godz. 30 m. otrzymuje rozkaz od Dowódcy Majora Mościckiego przedostać się do sztabu grupy, nie zważając na to, że most jest pod silnym ogniem karabinów maszynowych nieprzyjacielskich, z narażeniem życia przedostając się na drugą stronę mostu informuje grupę gen. Osikowskiego o sytuacji.

Porucznik Edward Czuruk swoją osobistą brawurową odwagą przykładem męstwa – cały czas walk o przyczółek mostowy w Płocku (na barykadach) wytrwał ze swoim oddziałem na stanowisku, walcząc bezustannie z przeważającymi siłami nieprzyjaciela. Był jednym z tych, którzy piersią swoją obronili przyczółek mostowy w Płocku, a tym samym przyczynili się w znacznej mierze do powstrzymania nawały nieprzyjacielskiej. Uzyskał uznanie dowódcy grupy gen. ppor. Osikowskiego i wszystkich oficerów dowództwa przyczółka mostowego⁴⁶.

⁴⁵ Idem, M. Trubas, *Żandarmeria Wojska Polskiego w obronie ziemi płockiej w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1, s. 29; *Obrona Płocka...*, s. 102, 105, 108; idem, *Płock 1920*, s. 135, 138 - 139, 143.

⁴⁶ CAW-WBH, akta personalne i odznaczeniowe (dalej: APO), sygn. Czuruk Edward, VM - I.482.96 – 9448, wniosek odznaczeniowy mjr. E. Czuruka, wystawiony przez mjr. J. Mościckiego 1 marca 1921 r.; także: B. Konarska-Pabiniak, *Edward Stanisław Czuruk – bohater obrony Płocka w 1920 r. Nieznane losy rodziny*, „Notatki Płockie” 2011, nr 3, s. 8.

Płocczanie - uczestnicy robót fortyfikacyjnych. Ósma z prawej w kapeluszu – Maria Macieszyna, z opaskami na rękach – członkowie Straży Obywatelskiej (ze zbiorów TNP)

Miasto Płock zostało uhonorowane (Krzyż nr 11) za postawę mieszkańców, którzy brali bezpośredni udział w obronie swojego miasta tak z bronią w ręku, jak i pomagając żołnierzom walczącym na barykadach. Spośród organizacji należy tu przede wszystkim wymienić Straż Obywatelską, harcerzy i Służbę Narodową Kobiet Polskich⁴⁷. Jednak znaczna część mieszkańców, zwłaszcza kobiet wspierała żołnierzy, nie należąc do żadnych organizacji. Ich pomoc polegała na budowie prowizorycznych barykad i potem donoszeniu na barykady amunicji, jedzenia, picia, opatrywaniu i ewakuacji rannych. Sama obecność ludności wśród żołnierzy wpływała na nich mobilizująco i podnosiła ich morale⁴⁸.

⁴⁷ Szerzej na ten temat zob. np.: G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 145 – 203; N. Wójtowicz, *Udział płockich harcerzy w wojnie 1920 roku*, „Notatki Płockie” 1999, nr 1, s. 30 – 35; G. Gołębiowski, *Płoccy harcerze w walce o niepodległość i granice Polski w latach 1914 – 1921*, [w:] *Dzieje harcerstwa płockiego. Studia i materiały*, pod red. B. Sandomierskiego i M. Kacprzaka, Płock 2013, s. 55 – 63; A. M. Stogowska, *Te dzielne płocczanki*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1995, t. I, s. 65 – 77.

⁴⁸ A. Grzymała-Siedlecki, *Drugi Lwów*, „Kurier Płocki” 1920, nr 211 z 7 września, s. 1 – 2; idem, *Jak ludność Płocka broniła miasta i ojczyzny*, *Żołnierz Polski*” 1921, nr 21

Płocki Oddział Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża (Krzyż nr 12) został odznaczony za zasługi we wszechstronnej opiece nad żołnierzami stacjonującymi w Płocku i potem biorącymi udział w jego obronie. Wspólnie z innymi organizacjami PTCK zapewniał żołnierzom pomoc w gmachu Gimnazjum Żeńskiego im. Reginy Żółkiewskiej, gdzie był mały szpital i punkt opatrunkowy, którym kierował dr Bronisław Mazowiecki. Sanitariuszki PTCK obecne były zapewne także w szpitalu garnizonowym⁴⁹.

Budynek II Gimnazjum Męskiego w Płocku
(A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1931)

z 23 kwietnia, s. 3 – 5; A.M. Stogowska, *Te dzielne płocczanki*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1995, t. I, s. 65 – 77; G. Gołębiewski, *Obrona Płocka...*, s. 113 – 125.

⁴⁹ Idem, *Obrona Płocka...*, s. 119; D. Domosławska, *Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża w obronie Płocka przed bolszewikami w 1920 r.*, „Gazeta Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica” 2020, nr 51, s. 12 – 13.

Portrety Tadeusza Jeziorowskiego i Józefa Kaczmarskiego w galerii zasłużonych małachowianków (Archiwum LO im. S. Małachowskiego)

II Gimnazjum Męskie (Krzyż nr 13) zostało uhonorowane za udział uczniów szkoły w obronie Płocka, czego najlepszymi przykładami byli Tadeusz Jeziorowski i Józef Kaczmarski. Uczniowie II Gimnazjum byli też wśród harcerzy, którzy pełnili w czasie walk funkcje pomocnicze. Być może wzięto też pod uwagę ochotniczy zaciąg uczniów do wojska⁵⁰.

⁵⁰ M. Olszowski, *Ruch ochotniczy 1920 roku wśród młodzieży 2-go Gimnazjum Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku*, „Życie Mazowsza” 1035, nr 8, s. 21- 215, nr 9 i 10, s. 233 – 241; M. Kacprzak, *II Gimnazjum Polskie w Płocku 1915 – 1921, czyli jak powstała Małachowianka*, Płock 2021, s. 144 – 167.

Mjr Janusz Mościcki (w środku) w gronie oficerów przedmościa płockiego. Drugi z prawej – por. M. Głogowiecki, w górnym rzędzie z opaską na rękę prawdopodobnie Ksawery Cygański (ze zbiorów Grzegorza Gołębińskiego)

Ksawery Cygański (Krzyż nr 14), dyrektor Banku Przemysłowego w Płocku, był organizatorem i komendantem Straży Obywatelskiej, założonej w sierpniu 1920 r. Przed atakiem bolszewickim Straż pełniła funkcje pomocnicze wobec żandarmerii i policji. Pełniła warty przed magazynami wojskowymi, pilnowała porządku i przestrzegania zarządzeń władz, chwytła dezerterów, członkowie Straży kopali okopy na przedpolu miasta. Członkowie Straży Obywatelskiej wzięli też czynny udział w walkach ulicznych w Płocku. Dwóch z nich zginęło (S. Zawidzki i J. Świtalski), trzech zostało odznaczonych Krzyżami Walecznych (W. Dobiszewski, J. Wichrowski i S. Zawidzki), choć zasługujących na odznaczenie było więcej⁵¹.

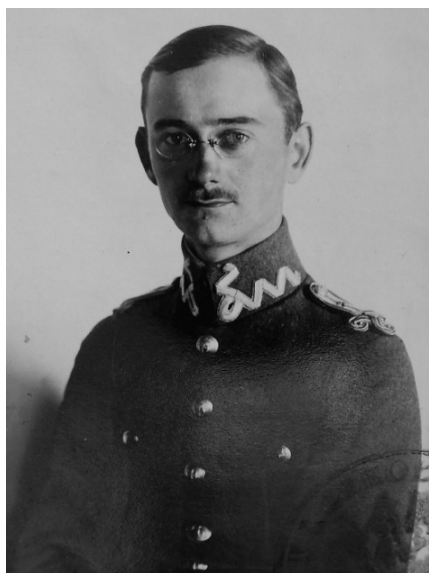
⁵¹ G. Gołębiński, *Straż Obywatelska...*, s. 149 – 152 oraz *passim*.

Mieczysław Głogowiecki
(E. Skarbek, *Historia 6 Pułku Piechoty Legionów*, t. 1, *Tradycja*,
Warszawa 1939)

Kpt. Mieczysław Głogowiecki, pochodzący z podrze-szowskiego Głogowa Małopolskiego, otrzymał odznaczenie pośmiertnie (Krzyż nr 15). Zginął 18 sierpnia 1920 r., dowodząc natarciem batalionu zapasowego 6 pp Leg. na zajęętą przez oddziały bolszewickie wieś Trzepowo, leżącą na północ od Płocka. Natarcie na przedpole Płocka zostało wykonane na kategori-czny rozkaz dowódcy 5 Armii gen. Władysława Sikorskiego, który obawiał się uderzenia IV Armii rosyjskiej na swoje lewe skrzydło. W trakcie natarcia polski pododdział został zaatakowany przez III Korpus Konny Gaja (Bżyszkiana) i rozbity. Kpt. M. Głogowiecki zginął na polu walki. Pośmiertnie został potem uhonorowany Orderem Virtuti Militari⁵².

⁵² CAW-WBH, APO, Głogowiecki Mieczysław, sygn. VM – I.482.96-9446, wniosek na odznaczenie VM z marca 1921 r.; *Ze złotej księgi bohaterów*, *Żołnierz Polski* 1921, nr 21 z 23 kwietnia, s. 4; E. Skarbek, *Historia 6 Pułku Piechoty Legionów*, t. 1, *Tradycja*, Warszawa 1939, s. 64, 75. Na temat M. Głogowieckiego zob.: G. Gołębiowski, *Kpt. Mieczysław Głogowiecki (1889 - 1920) - legionista i oficer Wojska Polskiego, poległy pod Trzepowem 18 sierpnia 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2020, nr 3, s. 3 – 24; idem, *Mieczysław Głogowiecki*, wyd. IPN, Warszawa 2022.

Marian Przyłuski w 1919 r.
(ze zbiorów CAW-WBH)

Kpt. Marian Przyłuski (Krzyż nr 16) z batalionu zapasowego 6 pp Leg. w sierpniu 1920 r. był dowódcą placu w Płocku. Jego zasługi wymienił dowódca Grupy Dolnej Wisły gen. Mikołaj Osikowski we wniosku odznaczeniowym na Krzyż Walecznych: „W czasie walk z bolszewikami pod Płockiem w miesiącu sierpniu 1920 roku porucznik, obecnie kapitan, Przyłuski pełniąc obowiązki oficera placu m. Płock pod gradem kul karabinowych i pocisków armatnich, nie zważając na popłoch, jaki panował w mieście, dokładał wszelkich starań, by w wspomnianym mieście utrzymać należyty ład i porządek, dzięki czemu wojska nasze mogły bez przeszkód odbywać nakazane im ruchy, co w znacznej mierze okazało dodatni wpływ na odrzucenie bolszewików z Płocka”⁵³.

W pożegnającym rozkazie po likwidacji przedmościa płockiego mjr J. Mościcki dziękował mu „za pracę pomocniczą”⁵⁴,

⁵³ CAW-WBH, APO, Przyłuski Marian, sygn. KW – 36/P – 1963, wniosek na Krzyż Walecznych z 7 marca 1921 r.

⁵⁴ *Rozkaz*, „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1; ks. M. M. Grzybowski, *Wojna polsko-rosyjska 1920 roku w Płocku i na Mazowszu. Studium historyczno-pastoralne*, Płock 1990, s. 70; G. Gołębiowski, *Obrona Płocka...*, s. 173.

czyli jak można sądzić wykonywał jego rozkazy i zapewniał łączność dowódcy przedmościa z walczącymi oddziałami i być może przedzierał się przez most, gdzie znajdował się dowódca Grupy Dolnej Wisły gen. Mikołaj Osikowski i dowódca artylerii Grupy mjr Gustaw Przychocki. Za tę postawę 10 kwietnia 1921 r. został odznaczony Krzyżem Walecznych⁵⁵.

Por. Stanisław Szepnalik (Krzyż nr 17), adiutant dowódcy Obozu Warownego „Toruń” w krytycznej sytuacji, kiedy oddziały bolszewickie 14 sierpnia 1920 r. podjęły próbę forsowania Wisły w rejonie Bobrownik i Nieszawy – na rozkaz gen. E. Hausera - pomagał w pospiesznej organizacji oddziału interwencyjnego, który wzmocnił słabe polskie placówki, przeciwstawiające się nieprzyjacielowi na lewym brzegu Wisły⁵⁶. Doszło wtedy najpierw do zaatakowania polskiego transportu na Wiśle, w wyniku którego zginął por. Jerzy Pieszkański. Następnie żołnierze rosyjscy przepławili się przez Wisłę, bez walki zajęli Nieszawę i posuwali się dalej. I właśnie wtedy na wiadomość o groźnej sytuacji gen. Edmund Hauser wysłał z Torunia niepełny batalion piechoty z oddziałem ckm, wzmocniony baterią artylerii, który pod Odolionem odrzucił nieprzyjaciela, zmuszając go do powrotu na prawy brzeg Wisły. Zażegnało to niebezpieczeństwo uchwycenia przez nieprzyjaciela przyczółka na lewym brzegu Wisły i radykalnego pogorszenia sytuacji sił polskich w tym rejonie⁵⁷.

⁵⁵ Na temat M. Przyłuskiego zob.: J. Skoczylas, *Marian Franciszek Przyłuski herbu Lubicz*, http://www.wietrzykowski.net/Przy%3Buski.Marian_wojskowy.pdf; J. Machnicki, *Major Marian Przyłuski – szkic do portretu wielkiego człowieka czynu*, „Świętokrzyskie” (Kielce) 2017, nr 20, s. 31 – 37; film K. Irskiego, *Przez Atlantyk do Legionów. Historia mjr. Mariana Przyłuskiego* <https://www.youtube.com/watch?v=vGadKN1xm5k>

⁵⁶ W dostępnych relacjach i publikacjach por. S. Szepnalik nie występuje, natomiast wymieniony został we wniosku odznaczeniowym dla kpt. H. Bigosza.

⁵⁷ E. Hauser, *Odparcie najazd u bolszewickiego na Pomorze. Wspomnienia Gen. Dyw. Edmunda Hausera, pierwszego dowódcy Obozu Warownego w Toruniu*, [w:] *Księga Pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza*, Toruń 1930, s. 62; Z. Bohusz-Szyszko, *Działania wojenne nad dolną Wisłą w 1920 roku*, Warszawa 1931, s. 85 – 88; W. Rezmer, *Działania wojenne nad dolną Wisłą w sierpniu 1920 r. Próba analizy operacyjnej*, [w:] *W 75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920. Materiały z konferencji naukowej 30 XI – 1 XII 1995 r. i uroczystości w dniu 20 sierpnia 1995 r. pod Pomnikiem Poległych Obrońców Wisły w 1920 roku*, Włocławek 1997, s. 118 – 120; F. Jakubowski, *Wojna 1920 roku na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 2003, s. 80 – 84; R. Juskiewicz, *Działania militarne na*

Płock, 10 kwietnia 1921 r. J. Piłsudski odznacza Tadeusza Włoczkowskiego
(ze zbiorów CAW-WBH)

Tadeusz Włoczkowski (Krzyż nr 18), żołnierz 206 pp, został odznaczony za swoją postawę na przedpolu przedmościa wrocławskiego w rejonie Chełmicy i Złowodów. Poza Krzyżem za Męstwo i Odwagę 10 kwietnia 1921 r. został jeszcze odznaczony przez marsz. J. Piłsudskiego Krzyżem Walecznych. We wniosku odznaczeniowym na Krzyż Walecznych, wystawionym 26 stycznia 1921 r. kpt. Henryk Bigoszt bardziej szczegółowo opisuje chwalebne czyny T. Włoczkowskiego. Dowiadujemy się z niego, że „ochotn. Włoczkowski Tadeusz lat 53 - 1) biorąc czynny udział w formowaniu i werbunku ochotników przy najściu Sierpca przez bolszewików, męstwem swym i odwagą wyprowadził oddział nieuzbrojonych ochotników z Sierpca, następnie przykładem osobistej odwagi, zbierając rozproszonych i uciekających żołnierzy cofającego się frontu, zdołał wstrzymać najazd bolszewików i ich co do siły i frontu polskiego zdezorientować.

północnym Mazowszu i w korytarzu pomorskim. 1920, wyd. 2 popr. i rozsz., Mława 2011, s. 308 – 311; M. Krajewski, *Victoria nad czerwoną gwiazdą...*, s. 60 – 68.

2) w walkach na przyczółku mostowym Włocławek, następnie pod Chełmicą i Złemi Wodami⁵⁸, gdy oddział wraz z ppor. [Stanisławem] Szeligowskim niemal został otoczony i zachwiał się w swej postawie obronnej, wówczas och. Włoczkowski porwał się osobiście z karabinem w rękę na przeważający i otaczający już oddział konnych bolszewików. Przykładem tym i zręcznym manewrem okrzyków powstrzymał akcję nieprzyjaciela i następnie porwał za sobą całą linię tyralierską. Rezultatem czynu och. Włoczkowskiego było nie tylko uwolnienie oddziału już otoczonego, lecz także porażka nieprzyjaciela. Przez cały czas walk och. Włoczkowski zawsze pierwszy przykładem i męstwem w trudnych sytuacjach okazał wyjątkową pogardę śmierci i umiłowanie ojczyzny⁵⁹.

Marcelina Rościszewska
(ze zbiorów Towarzystwa Naukowego Płockiego)

Marcelina Rościszewska (Krzyż nr 19) w sierpniu 1920 r. była komendantką Służby Narodowej Kobiet Polskich w Płocku i koordynatorką pomocy dla żołnierzy polskich garnizonu

⁵⁸ Powinno być Złowodami, zob. przypis nr 7.

⁵⁹ CAW-WBH, APO, Włoczkowski Tadeusz, sygn. KW – 134/W-1972, wniosek odznaczeniowy z 26 stycznia 1921 r. Szerzej nt. T. Włoczkowskiego zob.: G. Gołębiowski, *Tadeusz Włoczkowski – bohater wojny polsko – bolszewickiej 1920 r. z Sierpca*, „Notatki Płockie” 2019, nr 1, s. 14 – 17.

płockiego. Budynek Gimnazjum Żeńskiego im. R. Żółkiewskiej, którego była dyrektorką, pełnił funkcję centrum pomocy dla żołnierzy. Był tam szpital i punkt opatrunkowy, sala wypoczynkowa, szwalnia, herbaciarnia, biuro pisania listów, kuchnia. Żołnierze mogli tam odpocząć, wymienić bieliznę, umyć się, analfabetom harcerki pisały listy do domów, lżej ranni byli opatrywani. 18 sierpnia M. Rościszewska znajdowała się w Gimnazjum i rozdzielała amunicję na barykadę, usytuowaną pod budynkiem, w czym pomagał jej Tadzio Jeziorowski. Po nagłym i niespodziewanym zajęciu gmachu przez żołnierzy bolszewickich zdołała uciec i bezpośrednio wspomagała żołnierzy walczących na barykadach⁶⁰.

Wacław Dobiszewski (Krzyż nr 20) był wyróżniającym siłą członkiem Straży Obywatelskiej. W notatce, znajdującej się w dokumentach SO znajduje się opis jego czynów: „Dobiszewski Wacław, lat 37, z zawodu krawiec, członek Straży Obywatelskiej walczył bohatersko w obronie miasta. Gdy pierwszy podjazd bolszewicki przejechał przez ulicę Kolegialną i cofnął się w ulicę Szeroką, Dobiszewski z bronią w rękę wraz z żołnierzami bronił dostępu wroga do ulicy Tumskiej. Po zajęciu barykad przez bolszewików na Tumskiej wycofał się na ulicę Kolegialną i tam, po chwilowym opuszczeniu barykad przez naszych żołnierzy, bronił barykad wraz z jednym porucznikiem (X).

Po przybyciu posiłków naszych do barykad, wycofał się do barykad na ulicę Dominikańską. Tam uderzony odłamkiem granatu stracił przytomność, ale po chwili znowu chwycił za broń. Wraz z kilku żołnierzami udało mu się zdemolować nieprzyjacielski kulomiot i już do końca walki wypierając bolszewików z ulicy Dominikańskiej, aż do okopów pozamiejskich, ani na chwilę nie wypuścił karabinu z ręki”⁶¹.

⁶⁰ *A było tak... Wspomnienia pogodne Marceliny Rościszewskiej*, oprac. M. Bilka-Ciećwierz, B. Rydzewska, Płock 2020, s. 250 – 251, 257 – 260; A. M. Stogowska, *Znakomite Płocczanki*, Płock 2010, s. 70 – 81; M. Bilka-Ciećwierz, *Marcelina Rościszewska. Człowiek o wielkim sercu i niepospolitym umyśle*, „Nasze Korzenie” 2019, nr 17, s. 35 – 36.

⁶¹ ATNP, Straż Obywatelska w Płocku, sygn. 1776, notatka bez daty, k.105 i verso k.105; G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 166.

Pisał o nim też znany literat, a w 1920 r. korespondent wojenny, Adam Grzymała-Siedlecki: „oto krawiec Dobiszewski ze straży obywatelskiej: gdy widzi, że na jednej z barykad nie ma już ani jednego żołnierza, chwytą karabin i sam jeden „formuje załogę”, wali w przyspieszonym tempie, aby zmylić wroga, co chwila komenderuje: „kompania pal!” – i tak trwa aż do nadejścia pomocy”⁶². Za swoją bohaterską postawę został 10 kwietnia 1921 r. odznaczony Krzyżem Walecznych.

Bracia Jędrzejewscy ok. 1920 r. Od lewej: Władysław, Bolesław i Klemens
(ze zbiorów Joanny Jędrzejewskiej-Debortoli)

Klemens Jędrzejewski (Krzyż nr 21) od 1 stycznia 1920 r. był nauczycielem języka polskiego w I Gimnazjum Męskim im. Władysława Jagiełły w Płocku, później krótko pełnił też funkcję komendanta Okręgu i Chorągwi ZHP w Płocku, do

⁶² A. Grzymała-Siedlecki, *Drugi Lwów*, „Kurier Płocki” 1920, nr 211 z 7 września, s. 1; idem, *Cud Wisły. Wspomnienia korespondenta wojennego*, Warszawa 1921, s. 156 – 157; G. Gołębiewski, *Straż Obywatelska...*, s. 166.

wojska zgłosił się ochotniczo prawdopodobnie w lipcu 1920 r. Skierowany został w rejon Włocławka. Brał udział w wypadach rozpoznawczych na głębokim przedpolu przedmościa włocławskiego na kierunku Włocławek – Złowody – Lipno. Za te akcje otrzymał Krzyż Walecznych, jednak wniosek odznaczeniowy się nie zachował⁶³.

Pchor. Zenon Majorkowski (Krzyż nr 22), urodzony 4 marca 1900 r. w Sierpcu. 2 lutego 1917 r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej w Sierpcu, a potem także do Pogotowia Bojowego PPS. 13 listopada 1918 r. wstąpił do Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi-Komorowie. Po jej ukończeniu otrzymał przydział do 35 pp, z którym od 7 lutego do 2 sierpnia 1920 r. walczył w wojnie polsko-bolszewickiej na Polesiu. Później z powodu choroby przebywał w szpitalu w Warszawie, jednak wobec krytycznej sytuacji na froncie zgłosił się do wojska z przydziałem do 206 ochotniczego pułku piechoty („front nad dolną Wisłą”). Od 18 sierpnia 1920 r. był dowódcą 5 kompanii w II batalionie 206 ochotn. pp. Za udział w wojnie 1920 r. prawdopodobnie otrzymał Krzyż Walecznych, jednak wniosek odznaczeniowy się nie zachował⁶⁴. W związku z tym nie wiadomo, czy dostał go za walki w 35 pp, czy też w 206 pp⁶⁵.

⁶³ *Harcerze Hufca Płockiego odznaczeni Krzyżem Walecznych*, „Kurier Mazowiecki” 1938, nr 99 z 2 maja, s. 4; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznani. Słownik biograficzny*, Płock 2002, s. 244 – 245; B. Sandomierski, *Hm. Klemens Jędrzejewski*, [w:] *Dzieje harcerstwa płockiego 1912 – 2012*, pod red. hm. B. Sandomierskiego i phm. M. Kacprzaka, Płock 2013, s. 220 – 221.

⁶⁴ Krzyż Walecznych wykazał we wcześniejszych dokumentach personalnych, jednak we wniosku odznaczeniowym do KKiMN z 1937 r. już go nie wymienił.

⁶⁵ CAW-WBH, APO, Majorkowski Zenon, sygn. AP – 9918, główny arkusz ewidencyjny z 2 grudnia 1921 r.; karta ewidencyjna z 1923 r.; arkusz ewidencyjny z 1925 r.; książeczka wojskowa; MN – 19.06.1938, życiorys z przebiegiem pracy niepodległościowej. W 1923 r. został usunięty z wojska za dosyć błahą sprawę przywłaszczenia sobie dwóch kredytowych biletów kolejowych, które przekazał znajomym. Później pracował na kolei i prowadził szeroką działalność społeczną w organizacjach prorządowych. W 1938 r. za działalność w POW został odznaczony Medalem Niepodległości.

Józef Kaczmarek z Krzyżem Walecznych, Krzyżem Harcerskim, Krzyżem za Męstwo i Odwagę i Odznaką Ofiarnych Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa. Nad Krzyżem Walecznych wstążeczka z gwiazdkami za rany (ze zbiorów CAW-WBH)

Józef Kaczmarek (Krzyż nr 23) 14-letni uczeń II Gimnazjum Męskiego i ochotnik 206 pp z racji wieku i dramatycznych losów jest do dzisiaj jednym z symboli obrony Płocka przed wojskami bolszewickimi. W sierpniu 1920 r. z racji młodego wieku przyjęto go do służby pomocniczej w organizowanym w Płocku 206 ochotniczym pułku piechoty. Przydzielony został do 1 kompanii ppor. Leona Piekarskiego wchodzącej w skład batalionu zapasowego 6 pp Leg. 18 sierpnia 1920 r. brał udział jako łącznik w natarciu na Trzepowo. Po zaatakowaniu skrzydła baonu 6 pp Leg. przez III Korpus Konny Gaja J. Kaczmarek pod nieprzyjacielskim ogniem z dużym poświęceniem i odwagą pomagał ewakuować rannych i donosił amunicję w najbardziej zagrożone miejsca. Następnie próbował przedrzeć się z meldunkiem do miasta, ale został ciężko ranny. Opatrzył go i uratował rosyjski sanitariusz, który nie pozwolił swojemu koledze dobić chłopca. Następnie J. Kaczmarek został przewie-

ziony do szpitala w Sierpcu, gdzie doczekał ucieczki bolszewików i wrócił do Płocka⁶⁶.

We wniosku odznaczeniowym wystawionym 26 stycznia 1921 r. przez kpt. Henryka Bigosza czytamy, że: „Szer. ochot. Józef Kaczmarzki, lat 14, przyjęty do formacji ochotniczej 206 pułku piechoty. Nagła sytuacja bojowa spowodowała, że ochotnik Kaczmarzki przyłączył się do baonu śp. por. Głogowieckiego i z nim przeszedł walki pod Trzepowem z dn. 18 i 19 sierpnia 1920 r. Przez cały czas z narażeniem życia i wielką brawurą, dodając ducha swym starszym kolegom, spełniał funkcje ordynansa bojowego, dostarczając przeważnie amunicją na linię Płock – Trzepowo i pełniąc służbę łączności. Gdy baon por. Głogowieckiego był otoczony przez przeważające siły bolszewików i staczał beznadziejny już bój, wówczas rek. Kaczmarzki starał się przedrzeć z meldunkiem do Płocka. Ujęty jednak przez bolszewików, a nie odpowiadając na indagacje, torturowano go w bezlitosny sposób.

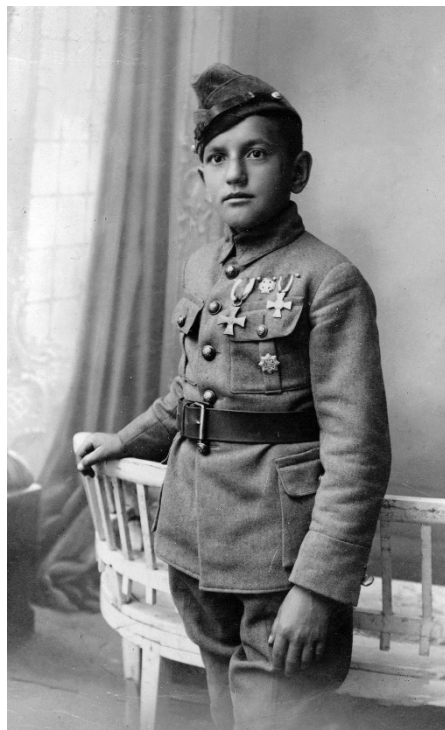
Został dwukrotnie postrzelony, a to przez twarz i piersi oraz dwukrotnie cięty szablą w głowę i usta; całe zaś ciało zbite kolbami. Przyszedszy do siebie w szpitalu w Sierpcu powrócił do Płocka.

Dodać należy, że obok wyżej przytoczonych faktów wynoszenia rannych i donoszenia amunicji w najwięcej zagrożone miejsca, zachowaniem się całym w walkach obrony Płocka dał dowód wielkiego męstwa i odwagi⁶⁷.

⁶⁶ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe J. Kaczmarzkiego, KW 46/K-160, zaświadczenie ppor. L. Piekarskiego z 16 listopada 1920 r.; odpis poświadczenia naczelnego lekarza garnizonu płockiego kpt. dr. Garniewicza z 18 listopada 1920 r., potwierdzony przez M. Olszowskiego; akta odznaczeniowe T. Jeziorowskiego, sygn. KW 45/J – 1352, pismo dyr. II Gimnazjum PMS M. Olszowskiego z 23 listopada 1920 r. do dowództwa 206 ochotn. pp z opisem czynów J. Kaczmarzkiego i T. Jeziorowskiego; A. Grzymała-Siedlecki, *Druzi Lwów*, „Kurier Płocki” 1920, nr 211 z 7 września, s.1-2; idem, *Cud Wisły. Wspomnienia korespondenta wojennego*, Warszawa 1921, s.161 – 162; *O uczniu – żołnierzu*, oprac. K. Konarski, Warszawa – Lwów 1922, s. 167; M. Olszowski, op. cit., s. 238 – 239; ks. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 117.

⁶⁷ CAW, APO, akta odznaczeniowe J. Kaczmarzkiego, sygn. KW 46/K-160; także (z drobnymi poprawkami stylistycznymi): *O uczniu żołnierzu*, oprac. K. Konarski, Warszawa – Lwów 1922, s.168 – 169 oraz K. J. Waluś, J. H. Waluś, *Józef Kaczmarzki – lipszczanin, bohater wojny polsko-bolszewickiej*, „Życie Powiśla” 2011, nr 2, s. 60 - 61. Na

Odznaczenie Krzyżem Walecznych nastąpiło 10 kwietnia 1921 r. w czasie wizyty J. Piłsudskiego w Płocku.

Tadeusz Jeziorowski z Krzyżem Walecznych, Krzyżem Harcerskim, Krzyżem za Męstwo i Odwagę i Odznaką Ofiarnych Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa
(ze zbiorów CAW-WBH)

Tadeusz Jeziorowski (Krzyż nr 24) z powodu wieku stał się jeszcze bardziej znany od swojego kolegi J. Kaczmarskiego. W sierpniu 1920 r. miał niespełna 12 lat. Był również uczniem II Gimnazjum Męskiego i harcerzem. W dramatycznych chwilach ataku bolszewickiego 18 sierpnia 1920 r. znalazł się w punkcie sanitarno – amunicyjnym, mieszczącym się w Gimnazjum Żeńskim im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej przy ul. Kolegialnej 23. Zjawił się tam w samą porę, bowiem przełożona

temat J. Kaczmarskiego zob. także: G. Gołębski, *Płockie Orleńta 1920 r. Najmłodszy obrońcy Płocka odznaczeni Krzyżem Walecznych*, Płock 2021, s. 65 – 102.

Gimnazjum i komendantka SNKP M. Rościszewska, nie znając się na broni, nie potrafiła – wobec jej różnych typów – dobrać odpowiedniej amunicji. Żołnierze zajmujący pobliską barykadę mocno się niecierpliwi. Wtedy z pomocą przyszedł mały Tadeusz, doskonale się orientujący w typach karabinów⁶⁸.

19 sierpnia rano znalazł się na ul. Dominikańskiej (obecnie 1 Maja), gdzie na opuszczonej właśnie przez żołnierzy barykadzie obok budynku poczty zauważył pozostawiony ckm Maxim na kółkach. Niewiele się zastanawiając, wprzągnął się w rzemienie i mimo strzałów bolszewickiego oddziału, który zbliżał się właśnie od strony cmentarza żydowskiego, zaciągnął karabin na ówczesny Plac Floriański (obecnie Obrońców Warszawy) i oddał w ręce żołnierzy, którzy nadbiegli mu na pomoc⁶⁹.

We wniosku odznaczeniowym wystawionym 26 stycznia 1921 r. przez kpt. Henryka Bigosza czytamy, że: „och.[otnik] Tadeusz Jeziorowski, lat 13⁷⁰, zgłosił się do formacji ochotniczej 206 pp. W walkach około obrony Płocka przy poszczególnych barykadach nadzwyczajnym swym zachowaniem się i spokojem dodaje wprost otuchy nielicznym żołnierzom – obrońcom. Wśród tych walk całym szeregiem pojedynczych epizodów okazał dużą pomoc w obronie barykad, zaparcie się siebie, umiłowanie sprawy ojczystej i bohaterstwo. Między innymi, kiedy wybito obronę jednej z barykad w mieście (koło poczty), a ranni ostatni żołnierze, gradem kul i niezwykle śmiałym napadem kozaków zmuszeni opuścili barykadę, pozostawiając karabin maszynowy, wówczas ochotn. Tadeusz Jeziorowski porwał i uniósł z barykady wymieniony karabin maszynowy. Unosząc (włokąc) karabin maszynowy, pędzony był przez konnych bolszewików i w ostatnim momencie ciałem swym przykrył karabin. Bohaterskim tym czynem i przykładem zniewolił oddalających się

⁶⁸ A. Grzymała-Siedlecki, *Drugi Lwów*, „Kurier Płocki”, 1920, nr 211 z 7 września, s.1 – 2; B. Ostrowska, *Harcerska służba podczas obrony Płocka przed najazdem bolszewików w 1920 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno – Archiwalny” 1995, t. I, s. 60.

⁶⁹ M. Olszowski, *Ruch ochotniczy 1920 roku wśród młodzieży 2-go Gimnazjum Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku (w 15-tą rocznicę czynu)*, „Życie Mazowsza” 1935, nr 9 i 10, s. 238.

⁷⁰ W 1921 r. był w 13 roku życia.

żołnierzy do powrotu na linię bojową, zaś karabin maszynowy uratował”⁷¹.

Krzyż Walecznych otrzymał 10 kwietnia 1921 r. w Płocku w czasie ceremonii z udziałem marsz. J. Piłsudskiego, który wyraźnie zainteresował się małym bohaterem.

Sierż. Wiktor Fronczek (Krzyż nr 25) ochotnik 206 pp, odznaczony „za dzielne zachowanie się pod Rypinem” pozostaje postacią anonimową. Nie wiadomo kiedy miał się wykazać: czy w trakcie zajmowania Rypina przez bolszewików 16 sierpnia 1920 r., czy też w czasie opuszczania przez nich miasta 20 sierpnia. W obszernym i szczegółowym opracowaniu Mirosława Krajewskiego o wojnie 1920 r. na ziemi dobrzyńskiej jest tylko powtórzona informacja z artykułu w „Kurierze Płockim”⁷², natomiast w monografii historycznej Rypina o walkach w rejonie miasta praktycznie nic nie ma⁷³.

⁷¹ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe T. Jeziorowskiego, sygn. KW 45/J-1352, uzasadnienie nadania KW, sporządzone przez kpt. H. Bigosza; także: B. Kluska, *Tadeusz Jeziorowski: jestem ochotnikiem i skautem*, Łódź 2019; K. Konarski, op. cit., s. 168. Szerzej nt. T. Jeziorowskiego zob.: E. L. Matusiak, *Jeziorowscy – historią naznaczeni. Opowieść rodzinna*, Płock 2020, s. 36 – 43; G. Gołębiowski, *Płockie Orłęta 1920 r.*, s. 31 – 64; M. Żuławnik, *Tadeusz Jeziorowski*, Warszawa 2021.

⁷² M. Krajewski, *Victoria nad czerwoną gwiazdą...*, s. 196, 560. Autor podał błędną informację, jakoby W. Fronczek został odznaczony Krzyżem za Męstwo i Odwagę przez J. Piłsudskiego.

⁷³ I. Urbańska, *Rypin w okresie międzywojennym*, [w:] *Rypin – dzieje miasta*, t. 2, po 1918 roku, pod red. K. Mikulskiego, Rypin 2012, s. 77 – 78; zob. też: *Z Rypina*, „Kurier Płocki” 1920, nr 203 z 29 sierpnia, s. 3-4.

Ks. Henryk Godlewski
(„Życie Mazowsza” 1935, nr 9 i 10, s. 235)

Ks. Henryk Godlewski (Krzyż nr 26) był prefektem w II Gimnazjum Męskim, kapelanem II drużyny harcerskiej im. T. Kościuszki, funkcjonującej w szkole, w sierpniu 1920 r. pełnił funkcję kapelana Straży Obywatelskiej. Natomiast nic nie wiadomo o jego roli w czasie obrony Płocka. W relacjach mieszkańców ani w innych materiałach żaden ksiądz się nie pojawia. W związku z tym nadanie mu Krzyża za Męstwo i Odwagę miało chyba bardziej charakter kurtuazyjny z racji pełnionej funkcji⁷⁴.

Jan Wichrowski (Krzyż nr 27) w sierpniu 1920 r. był 15-letnim członkiem Straży Obywatelskiej i ochotnikiem 206 pp. Kiedy w czasie gwałtownych walk ulicznych 18 sierpnia 1920 r. do Komendy Straży wbiegł por. Matuszek ze sztabu Grupy Dolnej Wisły i zażądał gońca do mjr. J. Mościckiego, zgłosił bez wahania. Pod silnym ogniem nieprzyjacielskim zaniósł mjr. J. Mościckiemu pierwszą wiadomość o powstrzymaniu i odparciu żołnierzy bolszewickich na ulicy Kolegialnej. Następnie na własną prośbę został wysłany przez ostrzeliwany most do dowódcy artylerii Grupy Dolnej Wisły mjr. Gustawa Przychockiego w Radziwiu, podając namiary dla polskiej artylerii.

⁷⁴ A.J. Papierowski, J. Stefański, op. cit., s. 179; G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 152.

Wrócił do miasta, służąc jako przewodnik dla batalionu strzelców podhalańskich, który z powodzeniem zaatakował stanowiska bolszewickich karabinów maszynowych nękających most. W akcji zdobyto 3 karabiny maszynowe. J. Wichrowski uczestniczył też w obronie jednej z barykad⁷⁵.

Zachowały się trzy zbieżne ze sobą relacje dotyczące jego czynów 18 sierpnia 1920 r.: notatka w dokumentach Straży Obywatelskiej, wniosek na Krzyż Walecznych i zaświadczenie dyrektora szkoły, do której uczęszczał⁷⁶.

Inż. Bronisław Mosdorf (Krzyż nr 28) był zastępcą komendanta Straży Obywatelskiej. Wprawdzie w cytowanej już notatce Straży Obywatelskiej nie został wymieniony wśród najbardziej zasłużonych obrońców miasta, ale pamiętał o nim gen. M. Osikowski, który wystawił mu wniosek odznaczeniowy na Krzyż Walecznych, w którym opisał jego zasługi: „Inżynier Bronisław Mosdorf, zastępca komendanta Straży Obywatelskiej miasta Płock, wykazał w czasie napadu bolszewickiego na miasto niezwykłą odwagę, pogardę śmierci i gorącą chęć służenia sprawie.

Przyjąwszy na się dobrowolnie tak ważne, odpowiedzialne i połączone z niebywałymi trudnościami obowiązki, dążył inż. Mosdorf do wypełnienia swego zadania w całej pełni i zachował się przez cały krytyczny czas jak żołnierz na posterunku.

Widziałem osobiście inż. Mosdorfa, jak zagrzewał żołnierzy do walki, jak powstrzymywał cofający się w panicznym strachu oddział, nie bacząc na grożące mu zewsząd niebezpieczeństwo.

Jeżeli dodamy do powyższego, że wyżej wymieniony był inicjatorem i głównym wykonawcą pomocy i serdecznej, praw-

⁷⁵ CAW, APO, akta odznaczeniowe J. Wichrowskiego, sygn. KW – 132/W – 1063, wniosek na Krzyż Walecznych z 17 kwietnia 1921 r. wystawiony przez gen. M. Osikowskiego; Żołnierze sowieccy w Płocku 18-19 sierpnia 1920 roku w relacjach mieszkańców, relacja B. Mosdorfa, s. 122; *O uczeniu – żołnierzu*, s.176 – 177.

⁷⁶ ATNP, Straż Obywatelska w Płocku, sygn. 1776, notatka bez daty, k.105; CAW-WBH, akta odznaczeniowe J. Wichrowskiego, sygn. KW – 132/W – 1063, wniosek na Krzyż Walecznych z 17 kwietnia 1921 r. wystawiony przez gen. M. Osikowskiego; *O uczeniu – żołnierzu*, s.176 – 177. Szerzej nt. J. Wichrowskiego zob.: G. Gołębiwski, *Płockie Orleża 1920 r.*, s. 139 – 146.

dziwie obywatelskiej opieki, jaką w najgorętszych chwilach okazywała ludność m. Płocka walczącemu żołnierzowi, to skonstatować musimy, że inż. Mosdorf jako człowiek zajmujący stanowisko cywilne i nie stojący w żadnym stosunku do wojska, położył wybitne zasługi i przyczynił się w wysokiej mierze do podniesienia ducha wśród ludności.

W uznaniu powyższych zasług stawiam wniosek na odznaczenie inż. Mosdorfa »Krzyżem Walecznych«⁷⁷.

Por. Feliks Waluszewski
(ze zbiorów Towarzystwa Naukowego Płockiego)

Por. Feliks Waluszewski (Krzyż nr 29) jako adiutant mjr. J. Mościckiego ściśle wykonywał jego rozkazy. Należał do wąskiej grupy oficerów, która u boku mjr. J. Mościckiego od początku wdarcia się bolszewików do miasta organizowała opór. W nocy 18/19 sierpnia przedzierał się przez ostrzeliwany most, aby sprowadzić z Radziwia posiłki w postaci batalionu strzel-

⁷⁷ CAW, APO, Mosdorf Bronisław, sygn. KW 81/M – 3022, wniosek odznaczeniowy dla B. Mosdorfa, wystawiony w Modlinie 17 kwietnia 1921 r. przez gen. M. Osikowskiego. KW nadany po raz pierwszy 25 kwietnia 1921 r. rozkazem Nacz. Dtwa WP Nr 17; także: G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 167 – 168.

ców podhalańskich⁷⁸. W pożegnalnym rozkazie po likwidacji przedmościa plockiego mjr J. Mościcki tak mu dziękował: „W pierwszym [...] rzędzie dziękuję swojemu adiutantowi, porucznikowi Feliksowi Waluszewskiemu, za jego wzorową pomoc w pracy organizacyjnej i bojowej, za jego szczerą koleżeńską i poświęcenie”⁷⁹.

Władysław Drzymulski 1928 r. w stopniu por.
z Krzyżem Walecznych za bitwę pod Kaniowem
(ze zbiorów CAW-WBH)

Chor. Władysław Drzymulski (Krzyż nr 30) z 5 plutonu żandarmerii wojskowej wraz z innymi żandarmami prawdopodobnie walczył na barykadzie w rejonie szpitala św. Trójcy. W. Drzymulski służył w żandarmerii już w Legionach Polskich, potem znalazł się w Polskim Korpusie Posiłkowym i 15 lutego 1918 r. brał udział w przedarciu się przez front pod Rarańczą. Uczestniczył w bitwie pod Kaniowem w maju 1918 r., po któ-

⁷⁸ A. Grzymała-Siedlecki, *Obrońcy Płocka*, „Kurier Płocki” 1920, nr 210 z 5 września, s. 3.

⁷⁹ „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1; ks. M.M. Grzybowski, op. cit., s. 69; G. Gołębiowski, *Płock 1920*, s. 222. W uznaniu zasług w obronie Płocka we wrześniu por. F. Waluszewski otrzymał awans do stopnia kapitana („Dz. Pers. MSWojsk, 1920, nr 33 z 1 września, poz. 792, s. 799).

rej dostał się do niewoli niemieckiej. W Wojsku Polskim służył w I Dywizjonie Żandarmerii w Warszawie, skąd 1 lipca 1920 r. został skierowany do Płocka. Za „sumienne i gorliwe pełnienie służby” otrzymał pochwałę w rozkazie I Dyonu Żandarmerii nr 124 z 27 sierpnia 1920 r. W 1921 r. odznaczony został Krzyżem Walecznych, jednak nie za obronę Płocka, ale za bitwę pod Kaniowem⁸⁰, a w 1932 r. otrzymał Krzyż Niepodległości⁸¹.

Bronisław Rościszewski (Krzyż nr 31) w Straży Obywatelskiej był od 12 sierpnia 1920 r. odpowiedzialny za magazyn broni („zbrojownię”) i jak zapisano w artykule prasowym Krzyż otrzymał „za wytrwanie na trudnym posterunku i ochronę amunicji”. W pożegnalnym rozkazie wymienił go również komendant K. Cygański⁸².

Aleksander Majewski (Krzyż nr 32) w Straży Obywatelskiej był od początku jej funkcjonowania i należał do plutonu żandarmerii. „Śmiała służba patrolowa”, za co został odznaczony, należała do obowiązków Straży, więc A. Majewski musiał ją wykonywać wyjątkowo sumiennie⁸³.

O **plut. Hedke** (Krzyż nr 33) praktycznie nic nie wiadomo. W artykule prasowym podano, że był z W.U.S. Nie wiadomo, czy chodzi tu o Wojskowy Urząd Sanitarny, jednak instytucji o takiej nazwie w Płocku nie było, czy jest to pomyłka i powinien być WUG, czyli Wojskowy Urząd Gospodarczy. Wtedy można by zakładać, że był w oddziale dowodzonym przez kpt. Wojciecha Wierzbowskiego.

⁸⁰ Bitwę pod Kaniowem 11 maja 1918 r. stoczył z wojskami niemieckimi i austriackimi II Korpus Polski w Rosji gen. Józefa Hallera. Szerzej zob.: W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905 – 1918*, wstęp i oprac. M. Gałęzowski, współpraca J. Kirszak, Łomianki 2016, s. s. 402 – 412.

⁸¹ CAW-WBH, APO, Drzymulski Władysław, sygn.. AP – I.481.D.5593, wojskowa karta ewidencyjna z 1925 r., arkusz ewidencyjno-kwalifikacyjny z 1928 r.; karta ewidencyjna z 1928 r.; wniosek na KW z 21 listopada 1921 r., KN – 04.02.1932, życiorys z 17 grudnia 1931 r. załączony do wniosku na Krzyż Niepodległości; „Dz. Pers. MSwojsk.” 1921, nr 42, s. 1684.

⁸² ATNP, Rozkazy Straży Obywatelskiej w Płocku, sygn. 1778, rozkaz nr 7 z 12 sierpnia 1920 r.; *Rozwiązanie płockiej Straży Obywatelskiej*, „Kurier Płocki” 1920, nr 253 z 27 października, s. 3; G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 152, 190.

⁸³ ANTP, Rozkazy Straży Obywatelskiej w Płocku, sygn. 1778, rozkaz nr 10 z 16 sierpnia 1920 r.; G. Gołębiowski, *Straż Obywatelska...*, s. 152.

Plut. **Ignacy Nowogórski** (Krzyż nr 34) z 5 plutonu żandarmerii wojskowej. O jego zasługach wiemy z wniosku odznaczonego na *Virtuti Militari*, jaki wystawił mu jego bezpośredni przełożony, czyli dowódca 5 plutonu żandarmerii por. Edward Czuruk. Czytamy tam: „W dniu 11 sierpnia 1920 r. gdy bolszewicy atakowali Sierpc, z narażeniem życia ocalił majątek państwowy, wynosząc ze Starostwa pozostawione tam maszyny do pisania, z poczty wywiózł aparaty telefoniczne i cały inwentarz, z policji miejscowej wyniósł akta i cały inwentarz, gdyż ta w popłochu uciekła, pozostawiając wszystko”⁸⁴.

Relacje towarzyszących mu w tym ryzykownym zadaniu st. szer. Kazimierza Ruszkowskiego i żand. Antoniego Maciejko oraz telefonistki z poczty Henryki Sudolskiej uzupełniły ten ogólnikowy obraz o pewne konkrety. Otóż plut. I. Nowogórski bezpośrednio przed zajęciem Sierpca przez wojska bolszewickie, kiedy bolszewicy zbliżali się do miasta, zdecydował się z własnej inicjatywy wrócić, aby ewakuować pozostawione mienie najpierw na poczcie, później na posterunku policji i wreszcie w budynku Starostwa. Żandarmom w każdej chwili groziło zagarnięcie przez znajdujące się blisko miasta siły bolszewickie. Wreszcie po starciu z bolszewickim patrolem w Ligowie zdołali przez Dobrzyń nad Wisłą dotrzeć do Włocławka. Ostatecznie plut. I. Nowogórski 10 kwietnia 1921 r. z rąk J. Piłsudskiego otrzymał za swoją brawurową akcję Krzyż Walecznych⁸⁵.

⁸⁴ CAW-WBH, APO, Nowogórski Ignacy, sygn. VM - I.482.102-10373, wniosek odznaczeniowy z 27 sierpnia 1920 r.; G. Gołębiowski, *Starszy żandarm Ignacy Nowogórski, odznaczony Krzyżem za Męstwo i Odwagę oraz Krzyżem Walecznych za ewakuację mienia państwowego w Sierpcu w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2021, nr 1, s. 39.

⁸⁵ CAW-WBH, APO, Nowogórski Ignacy, sygn. VM - I.482.102-10373, protokoły przesłuchania K. Ruszkowskiego, A. Maciejki, S. Kowala i H. Sudolskiej z 10 i 11 września 1920 r.; G. Gołębiowski, *Starszy żandarm Ignacy Nowogórski, odznaczony Krzyżem za Męstwo i Odwagę oraz Krzyżem Walecznych za ewakuację mienia państwowego w Sierpcu w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2021, nr 1, s. 39; G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników...*, s. 68.

Mjr Wojciech Wierzbowski
(ze zbiorów CAW-WBH)

Kpt. Wojciech Wierzbowski (Krzyż nr 35) w sierpniu 1920 r. był kierownikiem Wojskowego Urzędu Gospodarczego w Płocku, czyli intendentury i tak on, jak i jego żołnierze nie byli przewidziani do udziału w walce. Jednak W. Wierzbowski miał duże doświadczenie bojowe, bowiem od września 1914 r. walczył w 1 pułku piechoty Legionów Polskich, a w 1919 r. w wojnie polsko-ukraińskiej w Grupie gen. Jana Romera. Dopiero po kampanii ukraińskiej został przeniesiony do Płocka⁸⁶.

Wprawdzie Krzyż za Męstwo i Odwagę otrzymał „za obronę składów wojskowych w mieście naszym”, jednak według wniosku odznaczeniowego na order *Virtuti Militari* udział jego i podległych mu żołnierzy był znacznie większy: „[...] podczas inwazji bolszewickiej w noc z 18 na 19 sierpnia 1920 r. po skutecznieniu ewakuacji Wojsk. Urzędu Gospodarczego wraz ze swoim personelem przedarł się przez most, nie bacząc na intensywny ogień nieprzyjacielski, czym wzmocnił słabą załogę obrońców i dodał ducha tym, że doszedłszy do barykady bronił ją z garstką żołnierzy i biorąc karabin maszynowy nieprzyjacielski.

⁸⁶ CAW-WBH, APO, Wierzbowski Wojciech, sygn. VM – I.482.96-9445, życiorys z marca 1935 r.

Swoją odwagą i przykładem zachęcił żołnierzy do nierównej walki, czym zasługuje uznania wszystkich oficerów przyczółka mostowego Płock, co widać w rozkazie Dow. przyczółka mostowego z dnia 25 sierpnia br.”⁸⁷.

Także we wniosku na Krzyż Walecznych kpt. H. Bigoszt pisze o tym, że „nie mając przydziału służbowego zgłosił się u d-cy przyczółka mostowego Płock na ochotnika [i] z rewolwerem w rękę zachęcał żołnierzy do walki” oraz brał udział w kontratakach na pozycje nieprzyjacielskie⁸⁸. Aczkolwiek w pożegnalnym rozkazie kpt. J. Mościcki dziękował kpt. W. Wierzbowskiemu „za ochronę milionowej wartości dobra państwowego”⁸⁹.

Czesław Smoczyński
(ze zbiorów CAW-WBH)

Rtm. Czesław Smoczyński (Krzyż nr 36) 18 sierpnia 1920 r. był dowódcą plutonu żandarmerii polowej, a po połączeniu

⁸⁷ CAW-WBH, APO, Wierzbowski Wojciech, sygn. VM – 1.482.96-9445, uzasadnienie wniosku na order Virtuti Militari z 10 lutego 1921 r.

⁸⁸ CAW-WBH, APO, Wierzbowski Wojciech, sygn. VM – 1.482.96-9445, uzasadnienie wniosku na Krzyż Walecznych z 20 kwietnia 1921 r. Krzyża Walecznych ostatecznie nie otrzymał, bo niemal identyczny wniosek dotyczył VM.

⁸⁹ *Rozkaz*, „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1; ks. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 70; G. Gołębiewski, *Obrona Płocka...*, s. 173.

z 5 plutonem żandarmerii wojskowej zastępcą dowódcy. Z żandarmerią był związany już w czasie powstania wielkopolskiego, gdzie był jej organizatorem i dowódcą żandarmerii Frontu Wielkopolskiego. W żandarmerii służył także w Wojsku Polskim. W sierpniu 1920 r. walczył pod Ostrołęką, skąd trafił do Płocka. 18 sierpnia 1920 r. żandarmi por. C. Smoczyńskiego obsadzili barykadę w ul. Kolegialnej przy Gimnazjum Żeńskim⁹⁰. W decydującym momencie walk „gdy naboju karabinowych zabrakło rzucił się do ataku na białą broń, zachęcając żołnierzy i swoją nieustraszoną odwagą zdobył dwa karabiny maszynowe i amunicję [...]”, dzięki czemu żołnierze z sukcesem podjęli akcję zaczepną. Następnego dnia por. C. Smoczyński uczestniczył w pościgu za uchodzącym z miasta nieprzyjacielem, biorąc jeńców⁹¹.

Pluton żandarmerii polowej
(ze zbiorów TNP)

⁹⁰ CAW-WBH, APO, Smoczyński Czesław, sygn. I.482.96-9447, życiorys z 26 maja 1933 r.; Trubas, op. cit., s. 29; G. Gołębiowski, *Obrona Płocka...*, s. 108.

⁹¹ CAW-WBH, APO, Smoczyński Czesław, sygn. I.482.96-9447, wniosek na Virtuti Militari z 20 marca 1921 r.

Ks. Feliks Słonicki (Krzyż nr 37) w sierpniu 1920 r. był kapelanem garnizonu plockiego. W pożegnalnym rozkazie mjr J. Mościcki dziękował „za troskliwą opiekę nad rannymi w szpitalu księżom i klerykom, siostrom miłosierdzia i kapelanowi wojsk. Słonickiemu”⁹². Z tego fragmentu można wywnioskować, że ks. F. Słonicki przebywał w szpitalu, wspierając duchowo rannych i umierających.

Janina Śmieciuszevska (z męża Rościszewska)
(ze zbiorów rodziny Rościszewskich)

Janina Landsberg-Śmieciuszevska (Krzyż nr 38) w 1920 r. była 16-letnią sanitariuszką, jednak nie ograniczała się do tej roli, bowiem w czasie ataku bolszewickiego na Płock 18 sierpnia 1920 r. zatrzymywała uciekających żołnierzy w rejonie Rynku Kanonicznego, a następnie – wobec ich niechętniej postawy - prowadziła ich do walki na ul. Gimnazjalnej. W dramatycznej sytuacji zdołała uratować rannego żołnierza, a potem następnego. Przez kilka godzin siedziała z nim za słupem ogłoszeniowym pod ostrzałem bolszewickich karabinów maszynowych.

⁹² Rozkaz „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1; ks. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 70; G. Gołbiewski, *Obrona Płocka...*, s. 173.

Dopiero po zmroku ewakuowali go żołnierze, a ona mogła się schronić w bardziej bezpieczne miejsce⁹³.

W cytowanym już pożegnany rozkazie mjr. J. Mościckiego J. Śmieciuszewska również została wymieniona: „Podzięka należy się także niezwykle odważnej sanitariuszce p. Jadwidze⁹⁴ Landsberg-Śmieciuszewskiej, która w gradzie kul ratowała rannych i zachęcała żołnierzy do oporu i walki”⁹⁵.

Walerian Lesiecki w 1934 r.
(ze zbiorów CAW-WBH)

Sierż. Walerian Lesiecki (Krzyż nr 39), dowódca plutonu w batalionie zapasowym 6 pp Leg. 18 sierpnia 1920 r. z 20 żołnierzami bronił jednych z najważniejszych barykad koło poczty, 4-krotnie atakowanych przez nieprzyjaciela. Po drugim ataku

⁹³ ATNP, spuścizna po M. Rościszewskiej, sygn. R-537, Kartka z dziennika J. Śmieciuszewskiej [19 sierpnia 1920 r.], rps; *W rocznicę obrony Płocka. Jak spędzono bolszewików z Rynku Kanonicznego. Relacja Janiny Landsberg - Śmieciuszewskiej - Rościszewskiej*, odznaczonej „Krzyżem Walczącością”, „Miesięcznik Ilustrowany Mazowsze Płockie i Kujawy” 1927, nr 7 - 8, s. 66; J. Śmieciuszewska-Rościszewska, *Kartka z dziennika (19 sierpnia 1920 r.)*, przygot. do druku G. Gołębiowski, „Notatki Płockie” 2012, nr 4, s. 20 - 23; G. Gołębiowski, *Płockie Orleża 1920 r.* s. 112 - 117.

⁹⁴ Pomyłka – powinno być Janinie.

⁹⁵ *Rozkaz*, „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1; ks. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 71; G. Gołębiowski, *Obrona Płocka...*, s. 173.

sierz. W. Lesiecki zrobił wypad przez ogrody na bolszewickie stanowisko ckm-u, częściowo wybijając jego obsadę i zdobywając ckm. Dopiero po 17 godzinach obrony, po ostrzale barykady i jej rozbiciu przez rosyjską armatę, mając straty w ludziach, cofnął się na kolejną barykadę. Jednak po godzinie przeprowadził ze swoimi żołnierzami kontratak i barykadę odzyskał. Za tę postawę został odznaczony orderem *Virtuti Militari*⁹⁶.

Jan Buchowski (Krzyż nr 40) był adiutantem komendanta Straży Obywatelskiej. W pożegnalnym rozkazie mjr J. Mościcki wymienił go obok innych funkcyjnych członków Straży: „Obok pomocy czysto bojowej, do której oprócz oficerów i żołnierzy, stawili się także dzielni mieszkańcy Płocka, zwłaszcza zorganizowani w kadrach Straży Obywatelskiej, pod komendą ob. Cygańskiego, Mosdorfa i Buchowskiego [...]”⁹⁷. Natomiast trudno jest określić, jakie miał konkretne zasługi w czasie walk w Płocku.

Bateria Artylerii Wielkopolskiej (Krzyż nr 41) to 5 bateria artylerii polowej⁹⁸ pod dowództwem pchor. Stankiewicza z 15 poznańskiego pułku artylerii ciężkiej. Bateria została rozmieszczona na lewym brzegu Wisły w Radziwiu naprzeciwko wyjścia wąwozu na zachodnich obrzeżach Płocka w rejonie wsi Winiary. Bateria miała przykryć ogniem ten wąwóz w momencie potencjalnego ataku bolszewickiego oraz ostrzeliwać cele na przedpolu miasta.

18 sierpnia 1920 r. bateria zwalczała już przed południem bolszewicką kawalerię, zauważoną w rejonie Powsino – Maszewo, a następnie ostrzelała nieprzyjacielską baterię artylerii w rejonie Maszewa i gniazdo ckm w folwarku Winiary. Ok. godz. 15.20 doszło do pojedynku ogniowego z rosyjską bate-

⁹⁶ CAW-WBH, APO, Lesiecki Walerian, sygn. I.482.96-9450, wniosek na odznaczenie orderem *Virtuti Militari* z 30 sierpnia 1920 r.; *Echa krwawych walk w Płocku*, „Kurier Płocki” 1920, nr 199 z 25 sierpnia, s. 2. G. Gołębiowski, *Obrona Płocka...*, s. 107 – 108. W relacji z wręczenia Krzyży występuje omyłkowo jako Lisiecki, w relacji z 1920 r. jako Osiecki.

⁹⁷ *Rozkaz*, „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1; ks. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 70; G. Gołębiowski, *Obrona Płocka...*, s. 173.

⁹⁸ Cztery armaty 75 mm.

rią, rozmieszczoną w wąwozie w Winiarach. Według dowódcy artylerii Grupy Dolnej Wisły mjr. Gustawa Przychockiego „w walce tej poniosła dotkliwe straty (1 działo zdemolowane, 1 działo i wszystkie 4 jaszczce uszkodzone, 1 zabity, 2 rannych), ale ściągnąwszy w ten sposób cały nieprzyjacielski ogień na siebie, uniemożliwiła bolszewickiej artylerii ostrzeliwanie mostu, przez który tłoczyła się już ludność cywilna i cofające się oddziały wojskowe”⁹⁹. Zapewne ta opinia zdecydowała o przyznaniu baterii Krzyża za Męstwo i Odwagę.

Por. Józef Łapicki¹⁰⁰ (Krzyż nr 42) od 1 lipca 1920 r. służył w batalionie zapasowym 6 pp Leg. w Płocku jako dowódca plutonu. Brał udział w walkach pod Trzepowem 18 sierpnia 1920 r., gdzie dostał się do niewoli bolszewickiej. Po ucieczce z niewoli został ponownie przydzielony do batalionu zapasowego 6 pp Leg., gdzie był oficerem sądowym i komendantem placu w Płocku. W październiku 1921 r. został na własną prośbę zwolniony z wojska i podjął pracę w sądownictwie. Za udział w walkach pod Trzepowem odznaczony Krzyżem Walecznych¹⁰¹.

Tajemnicą Kapituły pozostanie, według jakich kryteriów wybrano akurat te osoby i czemu właśnie one zostały uhonorowane odznaczeniem. Jest wśród nich np. płk J. Lewszecki, który zasłużył się w obronie Włocławka, jednak czemu wśród odznaczonych zabrakło dowódcy Grupy Dolnej Wisły gen. Mikołaja Osikowskiego, który najpierw dowodził obroną zagrożonego Włocławka, a następnie 18 sierpnia 1920 r. ok. godz.

⁹⁹ G. Przychocki, *Artyleria w walkach o Płock w dn. 17 – 19 sierpnia 1920 r.*, „Bellona” 1920, z. 10, s. 731.

¹⁰⁰ **Józef Łapicki** (1889 - ?) pochodził z Lutowisk (pow. Ustrzyki Dolne), w 1913 r. ukończył wydział prawa UJ, w czasie I wojny światowej służył w 2 pp i 6 pp Legionów Polskich, po kryzysie przysięgowym w 1917 r. wcielony do armii austriackiej i wysłany na front włoski. Tam został internowany i skierowany do obozu jenieckiego, skąd uciekł do Krakowa. Brał udział w zajmowaniu Krakowa przez Wojsko Polskie pod dtwem gen. B. Roji. Po aplikacji krótko pracował w Sądzie Okręgowym w Krakowie, skąd latem 1920 r. został powołany do wojska i skierowany do baonu zap. 6 pp Leg. w Płocku, z którym walczył w sierpniu 1920 r. pod Trzepowem. Po zwolnieniu się z wojska pracował jako podprokurator w Sądzie Okręgowym w Płocku, a potem adwokat w Płońsku. Posiadał Krzyż Walecznych nr 25 176, nadany rozkazem Nacz. Dtwy WP nr 19 z 1921 r.

¹⁰¹ CAW-WBH, APO, Łapicki Józef, AP – 679, karta kwalifikacyjna z 1919 r.; wyciąg ewidencyjny z 27 kwietnia 1920 r.; karta ewidencyjna z 1921 r.; pismo J. Łapickiego do dtwa 14 pp we Włocławku z 11 lipca 1932 r.

17.00 wrócił do Płocka i koordynował obronę miasta. Dominują obrońcy Płocka, natomiast obrońcy Włocławka zostali potraktowani marginalnie, a przecież tam też doszło do ciężkich walk i wielu przykładów męstwa i odwagi obrońców.

Brakuje też kilku innych zasłużonych obrońców Płocka, którzy odegrali ważną rolę w początkowej fazie walki lub później: kpt. Alberta de Bure, mjr. Romualda Boryckiego, por. Iskandera Achmatowicza, por. Konstantego Hartingha, por. Kazimierza Kozicza czy dzielnych marynarzy Flotylli Wiślanej¹⁰². Wybór odznaczonych był zatem bardziej subiektywnym wyborem kapituły odznaki, niż listą wszystkich zasłużonych. Tym niemniej uhonorowanie kilkudziesięciu obrońców było ważnym symbolem uznania ich bohaterskich czynów i wdzięczności za wykazaną postawę w sierpniu 1920 r.

5. Uroczystość wręczenia Krzyży 20 marca 1921 r. w Płocku

Zgodnie z tymi zasadami kapituła przyznała 42 krzyże. Wśród odznaczonych w zdecydowanej większości byli obrońcy Płocka z sierpnia 1920 r. Dekoracja przewidziana była na niedzielę 20 marca 1921 r. Dzień wcześniej do Płocka przyjechali: mjr Janusz Mościcki, kpt. Henryk Bigoszt i rtm. Edward Czuruk - członkowie kapituły Krzyża za Męstwo i Odwagę 206 Pułku Piechoty Armii Ochotniczej i Obrony Płocka. 20 marca 1921 r. najpierw o godz. 9.00 rano na uroczystym posiedzeniu, poświęconym uchwaleniu konstytucji, zebrała się Rada Miej-

¹⁰² Szerzej zob.: G. Gołębiewski, *Kpt. inż. Albert de Bure – Francuz w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2007, nr 4, s. 23 – 27; idem, *Por. Iskander Achmatowicz – Tatar w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2008, nr 1, s. 23 – 27; *Obrona Płocka...*, s. 105 – 113, 142; idem, *Płock 1920*, s. 137 – 153, 183 – 184. Na temat udziału Flotylli Wiślanej zob.: K. Taude, O. Żukowski, *Zarys historii wojennej flotylli rzecznych*, Warszawa 1931, s. 65 – 74; J. W. Dyskant, *Wojenne flotylle wiślane 1918 – 1939*, Warszawa 1997, s. 63 – 75; J. Przybylski, *Marynarze w walce o niepodległość Polski 1918 – 1920*, Warszawa 1999, s. 115 – 122; M. Borowiak, *Polska Marynarka Wojenna II Rzeczypospolitej*, t. II, *Flotylla Wiślana 1918 – 1925*, [bmw. 2019], s. 70 – 79.

ska¹⁰³. Przed rozpoczęciem właściwego posiedzenia na salę weszli przedstawiciele kapituły Krzyża za Męstwo i Odwagę: mjr J. Mościcki, kpt. H. Bigoszt i rtm. E. Czuruk. Kpt. H. Bigoszt w krótkim, żołnierskim przemówieniu przypomniał wydarzenia lata 1920 r. i walkę z najeźdźcą. Następnie uzasadnił nadanie Płockowi Krzyża: „Chcąc wyrazić cześć tym, którzy w obwodzie płockim podczas walk z bolszewikami zginęli, którzy w walkach tych brali udział i którzy w obywatelski sposób spełnili swój obowiązek względem miasta, Dowództwo Wojskowe wręcza miastu odznakę pamiątkową obrony Płocka »Krzyż za męstwo i odwagę« jako symbol spełnionego i zasłużonego obowiązku czuwania na straży niepodległości Państwa”.

W odpowiedzi przemówił wiceprzewodniczący Rady Roman Lutyński, dziękując za przyznane odznaczenie, przypięte przez mjr. J. Mościckiego do przygotowanej poduszki¹⁰⁴.

Następnie wszyscy przeszli do kaplicy pobliskiego II Gimnazjum Męskiego¹⁰⁵, gdzie na godz. 10.00 zaplanowana była msza św. w intencji obrońców Płocka, ochotników 206 pułku piechoty i członków płockiej Straży Obywatelskiej. W obecności licznych mieszkańców miasta odprawił ją były kapelan Straży Obywatelskiej i prefekt szkoły - ks. Henryk Godlewski w asyście Ksawerego Cygańskiego i jego byłego adiutanta inspektora Jana Buchowskiego. Ks. H. Godlewski wygłosił jeszcze krótkie przemówienie, nawiązując w nim do fragmentu z „Książ Pielgrzymstwa i Narodu Polskiego” Adama Mickiewicza o trzech wydarzeniach z historii Warszawy: dwóch przegranych powstaniach (w 1794 i 1831 r.) i trzecim boju - zwycięskim, który nastąpił w 1920 r.

¹⁰³ Na 27 radnych obecnych było 14, na 5 członków Magistratu obecnych – 3. Ośmiu radnych nie usprawiedliwiło nieobecności.

¹⁰⁴ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), akta miasta Płocka, sygn. 22 087, protokół LVI posiedzenia Rady Miejskiej miasta Płocka z 20 marca 1921 r.; *Uroczyste posiedzenie płockiej Rady Miejskiej*, „Kurier Płocki” 1921, nr 68 z 24 marca, s.2; R. Rzymkowski, *A krzyże były dwa*, cz. II, „Niedziela Płocka” 2001, nr 51 z 23 grudnia, s. III.

¹⁰⁵ Od września 1921 r. Gimnazjum im. Marszałka Stanisława Małachowskiego, wspólnie – Liceum Ogólnokształcące z tym samym patronem.

Po nim głos zabrał kpt. H. Bigoszt, który – podobnie jak w ratuszu wobec radnych – przypomniał walki w obronie Włocławka i Płocka i ustanowienie Krzyża za Męstwo i Odwagę 206 ochotniczego pułku piechoty dla wyróżniających się obrońców na odcinku działania Grupy Dolnej Wisły. Potem przystąpiono do ceremonii dekoracji Krzyżami zgromadzonych obrońców. Kpt. H. Bigoszt odczytał listę uhonorowanych, a mjr J. Mościcki przypinał krzyże. Wśród odznaczonych szczególną uwagę zwracali młodociani obrońcy: Józef Kaczmarski, Tadeusz Jeziorowski i Jan Wichrowski. Udekorowany został również sztandar II Gimnazjum Męskiego, którego uczniowie licznie zgłosili się do obrony kraju.

W imieniu odznaczonych podziękował dyrektor szkoły Mieczysław Olszowski, mówiąc m.in.: „Jest dumne hasło: »La noblesse oblige« - »szlachectwo zobowiązuje«... Pamiętajcie chłopcy, w tej chwili idziecie w służbę tego hasła w najszczytniejszym pojmowaniu. Krzyż ten przez was i przez tych, którzy tu po was przyjdą, owiany być musi zawsze czystą i gorącą atmosferą obywatelskiej pracy, sumienia i miłości, by na białe jego ramiona nie padła żadna plama, by orzeł złocisty nie zmroczniał. A wyryte na nim słowa »za męstwo i odwagę« niech wam przypominają niebojową jeno działalność – lecz i cnoty codziennego, szarego trudu i czynu.

Przeto w każdej żmudnej i trudnej chwili borykania się z ułomnością własnej natury, ze słabością ludzką, ku temu krzyżowi zwróćcie myśl swoją, a w sercu niechaj wam gromko odezwą się wtedy wyrazy: »Dla Ciebie, miła Ojczyzno! «¹⁰⁶.

Po przemówieniu dyr. M. Olszowskiego wszyscy zeszli na parter, gdzie w jednej z sal odbyła się krótka akademія, po której udekorowani dzielili się przeżyciami wojennymi i postanowili spotykać się co jakiś czas.

Kolejnym punktem programu pobytu oficerów w Płocku była wizyta w I Gimnazjum Żeńskim im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej. W odświętnie udekorowanej sali kpt. H. Bi-

¹⁰⁶ *Chwała Mazowska Płockiego...*, s.1.

goszt znowu wygłosił krótkie przemówienie i mjr J. Mościcki udekorował za osobisty udział w walce dyrektorkę Gimnazjum - Marcelinę Rościszewską oraz nadał Krzyż oddziałowi płockiemu Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża. Odebrała go wydelegowana przez prezesa Rajmunda Borszewskiego doktorowa Jadwiga Beczkowiczowa, która w sierpniu 1920 r. osobiście opatrywała rannych. Krzyż odebrał też R. Borszewski. Po uroczystościach w Gimnazjum Żeńskim podobna ceremonia odbyła się jeszcze o godz. 18.00 w pobliskim budynku starostwa powiatowego, gdzie również udekorowano zasłużonych¹⁰⁷.

Epilogiem uroczystości była ofiara pieniężna w wysokości 4 450 marek polskich, jaką zebrała grupa udekorowanych w czasie wspólnego obiadu po akcie wręczenia odznaki. Pieniądze przeznaczone „na pomoc dla jeńców polskich, wracających z niewoli bolszewickiej”, było to bowiem krótko po zawarciu pokoju w Rydze, kończącego wojnę polsko – rosyjską i z niewoli wracali jeńcy wojenni¹⁰⁸.

Tak więc wszystko odbyło się zgodnie z przyjętymi zasadami: uroczyście i podniosłe. Zapewne tak członkowie kapituły, jak i udekorowani byli zadowoleni z uroczystości. Na zdjęciach z wizyty J. Piłsudskiego w Płocku 10 kwietnia 1921 r. możemy zauważyć Krzyż przypięty do mundurów najmłodszych obrońców Płocka Tadeusza Jeziorowskiego i Józefa Kaczmarek. Być może mieli go też inni odznaczeni.

¹⁰⁷ APP, akta miasta Płocka, sygn. 22 087, protokół LVI posiedzenia Rady Miejskiej miasta Płocka z 20 marca 1921 r.; *Baczość, Obrońcy Płocka. Zawiadomienie!*, „Kurier Płocki” 1921, nr 65 z 20 marca, s.3; *Chwała Mazowsza Płockiego...*, s.1.

¹⁰⁸ *Ofiary*, „Kurier Płocki” 1921, nr 69 z 25 marca, s.3.

Płock, 10 kwietnia 1921 r. J. Kaczmarek i T. Jeziorowski przed dekoracją i w czasie odznaczania Krzyżem Walecznych przez marsz. J. Piłsudskiego. Na mundurach obu chłopców widoczny Krzyż za Męstwo i Odwagę (ze zbiorów CAW-WBH)

6. Zakaz noszenia Krzyża za męstwo i odwagę

Jak więc widzimy, Krzyże zostały uroczystie rozdane 20 marca 1921 r., tymczasem projekt statutu wraz z dwoma egzemplarzami krzyża do zatwierdzenia przez ministra spraw wojskowych gen. Józefa Leśniewskiego kpt. H. Bigoszt złożył dopiero 12 maja 1921 r., a więc niemal dwa miesiące po wręczeniu 42 krzyży.

W piśmie do Ministerstwa Spraw Wojskowych pisał: „Po myśli rozk. M.S.Wojsk. z dn. 14 kwietnia 1920 r. l. 872/20 B. P. 1 zgłaszamy statut pamiątkowej odznaki »206. p. p. A. O. i obrony Płocka«, załączając wzór używanego tekstu na legitymacjach i 2 egzemplarze odznak.

Cel ustanowienia niniejszej odznaki w krótkości podany jest w statucie. Zaznacza się, że powody do stworzenia tej odznaki były następujące: W r. 1920 sierpień wraz z tworzeniem się na rozkaz Wodza Naczelnego Armii Ochotniczej, formowany został przy 6 p. p. Leg. w Płocku 206 och. p. p. i w następstwie utworzenia się frontu dolnej Wisły miał jedyną i chw-

lebną sposobność wzięcia bezpośredniego udziału w walce z bolszewikami, walcząc na terenach swych własnych siedzib. Ochotnicy 206 p. p. rozproszeni w pracy organizacyjno-werbunkowej po całym terenie prawego brzegu Wisły, a w szczególności Płock – Włocławek, zaskoczeni najazdem bolszewickim bez broni i munduru stwarzają zwycięskie epizody i zasługują na uznanie Dowództw Armii. Z oddziałami tymi walczy społeczeństwo ramię w ramię, zorganizowane na ternie Płocka w t. zw. Straż Obywatelską i część wojska zgrupowana około D-ctwa przyczółka mostowego Płock. W zjednoczeniu, D-ctwo przyczółka mostowego Płock, Straż Obywatelska Płock wraz z ludnością i 206 p.p. dla wyróżnienia bohaterów swych i dla dania przykładu i bodźca dla innych, jak Naród w obronie swej Ojczyzny walczyć i umierać powinien, z pełną wiarą i zaufaniem do swych przywódców i Wodza Naczelnego, postanowił stworzyć i nadać tę odznakę pamiątkową w formie krzyża. Ilość tych odznak zamknięto symboliczną liczbą 44, która ma być wyrazem hołdu i wdzięczności dla syna najświetniejszych tradycji wolnościowych Narodu Polskiego, pierwszego Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego, Zwycięzcy i Twórcy »Cudu nad Wisłą« marszałka Józefa Piłsudskiego.

Odznakę tę pamiątkową nadaje Kapituła oznaczona §7 statutu. Legitymacje podpisywać może dwóch uprawnionych członków tejże. Obecnie sekretarzem Kapituły naznaczony jest kapitan Bigoszt Henryk, zamieszkały w Warszawie przy ul. Hożej 56 m. 10¹⁰⁹.

Do pisma dołączony był wzór tekstu legitymacji:

„Niniejszym stwierdza się, że otrzymał w nagrodę i pamiątkę wybitnych czynów bohaterskich, dokonanych przy odpięciu najazdu bolszewików na Polskę w sierpniu 1920 r.

¹⁰⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie (dalej: CAW-WBH), Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.567, pismo kpt. H. Bigoszta do Biura Prezydyjalnego MSWojsk. z 12 maja 1921 r.

»Krzyż za męstwo i odwagę 206 p. p. A. O. i obrony Płocka«¹¹⁰.

Do pisma kpt. H. Bigoszt dołączył znany już nam statut Krzyża, gdzie naniesione zostały drobne poprawki przez H. Bigosza albo referenta MSWojsk. I tak w paragrafie 2 dopisano, że krzyż można nosić na śrubce, a paragraf 6 został oznaczony wykrzyknikiem.

W brudnopisie pisma dla kpt. H. Bigosza autorstwa prawdopodobnie Stanisława Łozy czytamy:

„Na pismo z 12.5.21 zawiadamiam, że Pan Minister nie zatwierdził projektowanej odznaki »206 p. p. A. O. i obrony Płocka« ze względu na jej orderowy zewnętrzny charakter i na to, że nie dowolnie obrana przez grupę osób kapituła, ale tylko powołana do tego władza ma prawo oceniać i nagradzać czyny męstwa. Inne punkty statutu, jak np. 6 lub 8c również są nie do przyjęcia.

Wobec powyższej decyzji zabrania się noszenia projektowanej odznaki.

Zwrot 2 egz. znaku

*Z r. Min. Spr. Wojsk.
Płk”¹¹¹.*

Równocześnie do wiadomości Kapituły Generalnej Naczelnego Wodza oraz do wykonania przez Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawa, Dowództwo miasta stołecznego Warszawa i Dowództwo miasta Płocka przygotowane było kolejne pismo:

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ CAW-WBH, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.I.567, projekt pisma Biura Prezydialnego Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych (L. 2976/21 B.P. I) do kpt. H. Bigosza. Poza głównym adresatem pismo miało być wysłane do Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza, Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawa, Dowództwa m. st. Warszawy, Dowództwa m. Płocka.

„Przesyłam do wiadomości: noszący pomienioną odznakę powinni być pociągnięci do odpowiedzialności, odznaki zaś konfiskowane.

Wygląd odznaki (projektowanej) »206 p. p. A. O. i obrony Płocka« jest następujący: Krzyż białoemaliowany, przypominający kształtem order rosyjski św. Jerzego, na tarczy środkowej złotej orzeł biały (jak w Virtuti Militari). Krzyż zawieszony jest na wstążce zielonej z dwoma białymi paskami po bokach. Na odwrotnej stronie, złoconej, napis: »Za męstwo i odwagę 206 p. p.«, pośrodku monogram A. O.

*Z r. Min. Spr. Wojsk.
Płk”¹¹².*

W rezultacie Dowództwa Okręgów Generalnych oraz redakcja „Dziennika Rozkazów Wojskowych” miały otrzymać następujący rozkaz ministra spraw wojskowych gen. Stanisława Leśniewskiego:

„Zakazuję noszenia odznaki wydanej przez grupę oficerów 206 p. p., tzw. »Krzyż za męstwo i odwagę A. O. 206 p. p. i obrony Płocka«.

*Min. Spr. Wojsk.
gen. por.”¹¹³*

Komentarz S. Łozy do statutu nie pozostawiał wątpliwości:

„Kateg.[oryczna] odmowa. Motywy: zbyt order.[owa] forma (środek Virt. Milit., reszta jak w ros. Ofic.[erskim św.]

¹¹² CAW-WBH, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.567, projekt pisma z maja 1921 r. do Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza, Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawa, Dowództwa m. st. Warszawy i Dowództwa m. Płocka.

¹¹³ CAW-WBH, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.567, projekt pisma z maja 1921 r. do Dowództw Okręgów Generalnych i redakcji „Dziennika Rozkazów Wojskowych”.

*Jerzym), ograniczonej liczby 44, stanowi odznaczenie, dla pozostałych zakaz noszenia. Znaki odebrać. 19.5.21*¹¹⁴.

Wyżej była jeszcze adnotacja niebieską kredką: „odesłać – nie zatwierdzić!”.

Decyzja ministra spraw wojskowych została opublikowana w „Dzienniku Rozkazów” Ministerstwa Spraw Wojskowych z 7 czerwca 1921 r. Jej treść była bardzo lakoniczna:

*„Zakazuję noszenia odznaki wydanej przez grupę oficerów 206 p. p., t.zw. »Krzyż za męstwo i odwagę A.O. 206 p.p. i Obrony Płocka«*¹¹⁵.

Została o tym poinformowana m.in. Policja Państwowa w Płocku, a ta z kolei zawiadomiła Magistrat miasta Płocka, który rozkaz ministra z pewnym opóźnieniem podał do wiadomości publicznej w „Dzienniku Zarządu miasta Płocka”¹¹⁶.

A zatem na odrzucenie wniosku o zatwierdzenie Krzyża wpłynęły następujące przyczyny:

- Krzyż miał być przyznawany za czyny męstwa i odwagi, na co wyłączość miały odznaczenia państwowe: order *Virtuti Militari* i Krzyż Walecznych ustanowione na podstawie ustaw sejmowych
- kapituła nie miała prawa nadawać odznaczeń za czyny bojowe, poza tym sposób jej wyłonienia był niejasny
- orderowa forma ze wstążką, co było zastrzeżone dla odznaczeń i medali państwowych

¹¹⁴ CAW-WBH, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.567, komentarz S. Łoży do statutu Krzyża za męstwo i odwagę 206 p. p. A. O. i obrony Płocka.

¹¹⁵ *Zakaz noszenia odznaki wydanej przez grupę oficerów 206 p. p.*, „Dziennik Rozkazów” MSWojsk. 1921, nr 22 z 7 czerwca, poz. 438, s. 429; K. Sejda, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932, s. 114; zob. też: Z. Puchalski, *Odznaczenia za zasługi bojowe i wojenne w latach 1919 - 1920*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 2, s. 93; K. Filipow, *Odznaki pamiątkowe Wojska Polskiego 1921 - 1939. Piechota*, Warszawa 1995, s. 83 (w publikacjach K. Sejdy, Z. Puchalskiego i K. Filipowa podana błędna data „Dziennika Rozkazów” MSWojsk. - 1920 zamiast 1921).

¹¹⁶ *Uchwała w dniu 22 września 1921 r.*, „Dziennik Zarządu miasta Płocka” 1921, nr 8 z 15 grudnia 1921 r., s. 5.

- ograniczenie liczby nadawanych krzyży do 44
- błędy w statucie (§6, §8c)

Poza tym Krzyż miał jeszcze inne wady: za bardzo przypominał rosyjski krzyż św. Jerzego, najważniejsza jego część, czyli orzeł w laurowym wieńcu został wzięty z orderu *Virtuti Militari*, a nazwa „za męstwo i odwagę” została zapożyczona ze statutu Krzyża Walecznych. Dopuszczalne były jedynie pułkowe odznaki pamiątkowe bez wstążki, przykręcane do munduru¹¹⁷. Czemu kapituła nie zmodyfikowała statutu i nie ograniczyła się do krzyża bez wstążki? Być może problem polegał na tym, że 42 krzyże zostały już nadane i wręczone, więc nie dało się tego zmodyfikować.

Piszący wcześniej o Krzyżu za Męstwo i Odwagę Konrad i Jan Walusiowie podali, że Krzyż w grudniu 1921 r. zyskał akceptację ministra spraw wojskowych wśród zatwierdzonych 80 tego typu odznak pamiątkowych¹¹⁸. Nie jest to ściśle, bowiem – jak napisał Krzysztof Filipow – wprawdzie zarejestrowano ją, ale „z zakazem noszenia jej w formie odznaczenia”¹¹⁹, czyli zakaz noszenia Krzyża za Męstwo i Odwagę został utrzymany. Krzyż można było nosić jedynie jako odznakę pamiątkową przykręcaną do munduru lub ubrania¹²⁰, aczkolwiek K. Filipow podaje, że noszono ją na czerwonej wstążce z białym brzegiem¹²¹.

Za K. Filipowem powtórzył to Stefan Oberleitner pisząc, że

„Odznaka »Krzyż za Męstwo i Odwagę« 206 Ochotniczego Pułku Piechoty formalnie zatwierdzona została

¹¹⁷ Opinie Grzegorza Krogulca, przekazane autorowi w rozmowie telefonicznej 29 lipca 2022 r.

¹¹⁸ „Dziennik Rozkazów” MSWojsk. 1921, nr 49 z 13 grudnia, poz. 872, nr 27 w załączniku nr 2 z wykazem 80 odznak pamiątkowych; J. K. Waluś, J. H. Waluś, op. cit., s. 35.

¹¹⁹ K. Filipow, op. cit., s. 83.

¹²⁰ K. Filipow zamieścił zdjęcie nakrętek (s. 83, 84).

¹²¹ K. Filipow, op. cit., s. 84.

*w 1921 r. z jednoczesnym zakazem noszenia jej w formie odznaczenia*¹²².

Czyli: krzyż – nie, odznaka – tak. W przypisie autor powołuje się na „Dziennik Rozkazów”¹²³ z błędną datą 1920 r. zamiast 1921, gdzie jest – jak wiemy – rozkaz o zakazie noszenia Krzyża. Na ilustracji w opracowaniu S. Oberleitnera widnieje Krzyż z białą-czerwoną wstążką¹²⁴.

Wszystko to jest bardzo niejasne. Jeżeli występowały krzyże jako odznaki przykręcane, to czy były to krzyże przerobione na odznaki, czy też były to nowo nadane odznaki z nakrętką? Jeżeli nadawano nowe odznaki, to komu i na jakiej zasadzie, skoro pierwotny statut przewidywał nadanie 42 Krzyży za Męstwo i Odwagę? Materiał archiwalny nie pozwala na odpowiedzi na te pytania.

W rozkazy gen. Kazimierza Sosnkowskiego jest wyraźnie wymieniona odznaka 206 pułku piechoty, co potwierdzają też autorzy monografii o odznakach pamiątkowych piechoty Wojska Polskiego¹²⁵. Gdyby chodziło o Krzyż za Męstwo i Odwagę, w rozkazy byłaby podana jego pełna nazwa, tak jak to miało miejsce z innymi odznakami pamiątkowymi, jak np. odznaka Frontu Białorusko-Litewskiego, odznaka Orłęta, odznaka Gwiazda Przemyśla, odznaka Krzyż Obrony Lwowa i wiele innych¹²⁶. Poza tym zakaz został wydany w czerwcu 1921 r., a zgoda na odznakę w grudniu 1921 r. Być może H. Bigoszt wysłał do Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych nowe pismo ze zmodyfikowanym statutem, rezygnując z poprzedniej nazwy na rzecz odznaki pamiątkowej 206 pułku piechoty bez ograniczania liczby odznak z wykreślonym paragrafem 6. W takim

¹²² S. Oberleitner, *Polskie ordery i odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705 – 1990*, Warszawa 2009, s. 183.

¹²³ „Dziennik Rozkazów” MSWojsk. 1921, nr 22 z 7 czerwca, poz. 438.

¹²⁴ S. Oberleitner, op. cit., s. 183.

¹²⁵ H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921 – 1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991, s. 8.

¹²⁶ „Dziennik Rozkazów” MSWojsk. 1921, nr 49 z 13 grudnia, poz. 872, nr 27 w załączniku nr 2 z wykazem 80 odznak pamiątkowych.

przypadku minister zaakceptował to jako zwykłą odznakę pamiątkową wśród 79 innych. Potwierdzeniem tego jest zdjęcie H. Bigosza z Krzyżem 206 ochotn. pp jako odznaką pamiątkową.

A zatem ustanowienie i – zwłaszcza wręczanie w marcu 1921 r. – Krzyża za Męstwo i Odwagę 206 ochotniczego pułku piechoty było działaniem samowolnym, niezgodnym z przepisami i zwyczajami obowiązującymi w Wojsku Polskim. W tym kontekście Kapituła Krzyża za Męstwo i Odwagę w marcu 1921 r. wręczyła Krzyże w istocie nielegalne, bez zatwierdzenia przez ministra spraw wojskowych. Z powodu zakazu noszenia Krzyża za Męstwo i Odwagę po czerwcu 1921 r. nie spotkamy go na oficjalnych zdjęciach odznaczonych. Jeżeli już – to albo przed 6 czerwca 1921 r., np. T. Jeziorowskiego i J. Kaczmarek albo na zdjęciach prywatnych, jak np. na zdjęciu ślubnym mjr. J. Mościckiego z 1924 r., kiedy już nie był oficerem zawodowym.

Zdjęcie ślubne Janusza i Marii Mościckich z 1924 r. Widoczne odznaczenia:

Order Virtuti Militari, Krzyż Walecznych i Krzyż za Męstwo i Odwagę.

Z prawej: oficjalne zdjęcie J. Mościckiego – bez Krzyża za Męstwo i Odwagę, za to z Medalem Polska Swemu Obrońcy i Medalem 10-lecia Polski Odrodzonej (ze zbiorów G. Gołębiewskiego)

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Płocku

Księga zgonów parafii płockiej 1919 – 1922, akt zgonu S. Zawidzkiego, nr 418

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta miasta Płocka, sygn. 22 087

Archiwum Towarzystwa Naukowego Płockiego

Spuścizna po Marcelinie Rościszewskiej, sygn. R-537, Kartka z dziennika Janiny Śmieciuszewskiej [19 sierpnia 1920 r.], rps

Straż Obywatelska w Płocku, sygn. 1776, 1778

Centralne Archiwum Wojskowe w Wojskowym Biurze Historycznym im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego w Warszawie

Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.567

Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych

Bigoszt Henryk, odrzuc. 21.06.1938

Bigoszt Henryk, sygn. AP – I.481.B.7241

Bigoszt Henryk, sygn. VM – I.482.81 - 7689

Bigoszt Henryk, sygn. VM – I.482.96 – 9454

Czuruk Edward, sygn. VM - I.482.96 – 9448

Drzymulski Władysław, sygn. AP – I.481.D.5593

Głogowiecki Mieczysław, sygn. VM – I.482.96 - 9446

Jeziorowski Tadeusz, sygn. KW 45/J – 1352

Kaczmarek Józef, sygn. KW 46/K-160

Lesiecki Walerian, sygn. VM - I.482.96 – 9450

Łapicki Józef, sygn. AP – 679

Majorkowski Zenon, sygn. AP – 9918

Majorkowski Zenon, sygn. MN – 19.06.1938

Mosdorf Bronisław, sygn. KW 81/M – 3022

Nowogórski Ignacy, sygn. VM - I.482.102 - 10373

Przyłuski Marian – sygn. AP - 10896

Przyłuski Marian, sygn. KW – 36/P – 1963

Smoczyński Czesław, sygn. VM - I.482.96 - 9447

Wichrowski Jan, sygn. KW – 132/W – 1063

Wierzbowski Wojciech, sygn. VM – I.482.96 - 9445

Włoczkowski Tadeusz, sygn. KW – 134/W – 1972

Kolekcja Generałów i Osobistości

Lewszecki Józef, sygn. I.400.336

Akta Rejonowych Komend Uzupełnień po 1945 r.

Bigoszt Henryk, sygn. AP – 13/669/61

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Depozyt Henryka Bigosza, sygn. IPN BU 1571/124

Pamiętniki i wspomnienia

A było tak... Wspomnienia pogodne Marceliny Rościszewskiej, oprac. Magdalena Bilka-Ciećwierz, Barbara Rydzewska, Płock 2020.

Grzymała-Siedlecki Adam, *Cud Wisły. Wspomnienia korespondenta wojennego*, Warszawa 1921.

Haller Józef, *Pamiętniki z wyborem dokumentów i zdjęć*, Łomianki 2014.

Hauser Edmund, *Odparcie najazdu bolszewickiego na Pomorze. Wspomnienia Gen. Dyw. Edmunda Hausera, pierwszego dowódcy Obozu Wa-*

rownego w Toruniu, [w:] *Księga Pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza*, Toruń 1930.

Olszowski Mieczysław, *Ruch ochotniczy 1920 roku wśród młodzieży 2-go Gimnazjum Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku*, „Życie Mazowsza” 1035, nr 8, s. 21- 215, nr 9 i 10, s. 233 – 241.

Śmieciuszewska-Rościszewska Janina, *Kartka z dziennika (19 sierpnia 1920 r.)*, przygot. do druku Grzegorz Gołębiwski, „Notatki Płockie” 2012, nr 4.

W rocznicę obrony Płocka. Jak spędzono bolszewików z Rynku Kanonicznego. Relacja Janiny Landsberg - Śmieciuszewskiej - Rościszewskiej, odznaczonej „Krzyżem Waleczności”, „Miesięcznik Ilustrowany Mazowsze Płockie i Kujawy” 1927, nr 7 – 8.

Żołnierze sowieccy w Płocku 18-19 sierpnia 1920 roku w relacjach mieszkańców, przygot. do druku Grzegorz Gołębiwski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 113 – 130.

Prasa

„Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1920, 1921

„Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1921

„Dziennik Zarządu miasta Płocka” 1921

„Kurier Mazowiecki” 1938

„Kurier Płocki” 1920, 1921, 1922

Opracowania

Bohusz-Szyszko Zygmunt, *Działania wojenne nad dolną Wisłą w 1920 roku*, Warszawa 1931.

Filipow Krzysztof, *Odznaki pamiątkowe Wojska Polskiego 1921 – 1939. Piechota*, Warszawa 1995.

Garlicki Andrzej, *Józef Piłsudski 1867 – 1935*, Warszawa 1990.

Gołębiwski Grzegorz, *Mieczysław Głogowiecki*, wyd. IPN, Warszawa 2022.

Gołębiewski Grzegorz, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18-19 sierpnia 1920 r.*, Płock 2015

Gołębiewski Grzegorz, *Płock 1920*, Warszawa 2018.

Gołębiewski Grzegorz, *Płockie Orłęta 1920 r. Najmłodszy obrońcy Płocka odznaczeni Krzyżem Walecznych*, Płock 2021.

ks. Grzybowski Michał Marian, *Wojna polsko-rosyjska 1920 r. w Płocku i na Mazowszu. Studium historyczno - pastoralne*, Płock 1990.

Jakubowski Filip, *Wojna 1920 roku na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 2003.

Juskiewicz Ryszard, *Działania militarne na północnym Mazowszu i w korytarzu pomorskim. 1920*, wyd. 2 popr. i rozsz., Mława 2011.

Kacprzak Michał, *II Gimnazjum Polskie w Płocku 1915 – 1921, czyli jak powstała Małachowianka*, Płock 2021.

Kaczmarski Krzysztof, Muszyński Wojciech J., Sierchuła Rafał, *General Józef Haller 1873 – 1960*, Warszawa 2017.

Kluska Bartłomiej, *Tadeusz Jeziorowski: jestem ochotnikiem i skautem*, Łódź 2019.

Kmiecik Tadeusz T., *General Tadeusz Jordan Rozwadowski (1866–1928). Pierwszy szef Sztabu Generalnego Odrodzonego Wojska Polskiego*, Warszawa 1998.

Krajewski Mirosław, *Victoria nad czerwoną gwiazdą. Rok 1920*, Rypin -Obory 2020.

Krajewski Mirosław, *Ziemia dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*, Rypin 2010.

Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918 – 1920, oprac. Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1934.

Matusiak Ewa Lilianna, *Jeziorowscy – historią naznaczeni. Opowieść rodzinna*, Płock 2020.

Nowik Grzegorz, *Wojna światów 1920. Bitwa warszawska*, Poznań 2011.

O uczniu – żołnierzu, oprac. Kazimierz Konarski, Warszawa – Lwów 1922.

Oberleitner Stefan, *Polskie ordery i odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705 – 1990*, Warszawa 2009.

Odziemkowski Janusz, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919 – 1920*, Warszawa 2004.

Orłowski Marek, *General Józef Haller 1873 – 1960*, Kraków 2007.

Papierowski Andrzej Jerzy, Stefański Jerzy, *Płocczanie znani i nieznani. Słownik biograficzny*, Płock 2002.

Patelski Mariusz M., *General broni Tadeusz Jordan Rozwadowski, żołnierz i dyplomata*, Warszawa 2002.

Pobóg-Malinowski Władysław, *Najnowsza historia polityczna Polski 1914 – 1945*, t. 2, 1914 – 1939, Gdańsk 1990.

Sejda Kazimierz, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932.

Skarbek Edward, *Historia 6 Pułku Piechoty Legionów*, t. 1, *Tradycja*, Warszawa 1939.

Skarbek Edward, *Zarys historii wojennej 6-go pułku piechoty Legionów*, Warszawa 1929.

Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918-1919, red. Antoni Czubiński, Bogusław Polak, Poznań 2002.

Stogowska Anna Maria, *Znakomite Płocczanki*, Płock 2010.

Suchcitz Andrzej, *Generalowie wojny polsko-sowieckiej 1919-1920. Mały słownik biograficzny*, Białystok 1993.

Wielecki Henryk, Sieradzki Rudolf, *Wojsko Polskie 1921 – 1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991.

Wyszczelski Lech, *Bitwa na przedpolach Warszawy*, Warszawa 2000.

Żuławnik Mariusz, *Tadeusz Jeziorowski*, Warszawa 2021.

Taube Karol, Żukowski Olgierd, *Zarys historii wojennej flotylli rzecznych*, Warszawa 1931.

Borowiak Mariusz, *Polska Marynarka Wojenna II Rzeczypospolitej*, t. II, *Flotylla Wiślana 1918 – 1925*, [bmw. 2019].

Dyskant Józef Wiesław, *Wojenne flotylle wiślane 1918 – 1939*, Warszawa 1997.

Przybylski Jerzy, *Marynarze w walce o niepodległość Polski 1918 – 1920*, Warszawa 1999.

Artykuły

Berdzik Janusz, *General broni Tadeusz Jordan Rozwadowski. Zarys biografii*, [w:] *Tadeusz Jordan Rozwadowski. General broni*, wybór tekstów, opracowanie i redakcja Stanisław Rozwadowski S., wprowadzenie Stanisław Sławomir Nicieja, Katowice 1993.

Bilska-Ciećwierz Magdalena, *Marcelina Rościszewska. Człowiek o wielkim sercu i niepospolitym umyśle*, „Nasze Korzenie” 2019, nr 17.

Domosławska Daria, *Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża w obronie Płocka przed bolszewikami w 1920 r.*, „Gazeta Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica” 2020, nr 51.

Gołębiowski Grzegorz, [rec.] „Biezuńskie Zeszyty Historyczne”, nr 32, Biezuń 2018, wyd. Muzeum Małego Miasta w Bieżuniu oddział Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, ss. 280, [w:] „Notatki Płockie” 2019, nr 1.

Gołębiowski Grzegorz, *Bohaterscy obrońcy Włocławka i przedmościa włocławskiego w 1920 r. we wnioskach odznaczeniowych do Orderu Virtuti Militari i Krzyża Walecznych*, [w:] *Między edukacją a nauką. Memoriale liber ofiarowana Profesorowi Mirosławowi Krajewskiemu*, (red.) Iwona E. Zielińska, [Rypin] 2021.

Gołębiowski Grzegorz, *Kpt. inż. Albert de Bure – Francuz w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2007, nr 4.

Gołębiowski Grzegorz, *Kpt. Mieczysław Głogowiecki (1889 - 1920) – legionista i oficer Wojska Polskiego, poległy pod Trzepowem 18 sierpnia 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2020, nr 3.

Gołębiowski Grzegorz, *Płoccy harcerze w walce o niepodległość i granice Polski w latach 1914 – 1921*, [w:] *Dzieje harcerstwa płockiego. Studia i materiały*, pod red. Benedykta Sandomierskiego i Michała Kacprzaka, Płock 2013.

Gołębiowski Grzegorz, *Podpułkownik Janusz Mościcki – oficer WP (1920 – 1922) i LWP (1945 – 1948)*, „Notatki Płockie” 2007, nr 3.

Gołębiowski Grzegorz, *Por. Iskander Achmatowicz – Tatar w obronie Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2008, nr 1.

Gołębiowski Grzegorz, *Starszy żandarm Ignacy Nowogórski, odznaczony Krzyżem za Męstwo i Odwagę oraz Krzyżem Walecznych za ewakuację mienia państwowego w Sierpcu w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2021, nr 1.

Gołębiewski Grzegorz, *Stefan Zawidzki (1906 – 1920) – bohaterski obrońca Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2018, nr 1.

Gołębiewski Grzegorz, *Straż Obywatelska w Płocku i powiecie płockim w 1920 r.*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2017, t. IX.

Gołębiewski Grzegorz, *Tadeusz Włoczkowski – bohater wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. z Sierpca*, „Notatki Płockie” 2019, nr 1.

Konarska-Pabiniak Barbara, *Edward Stanisław Czuruk – bohater obrony Płocka w 1920 r. Nieznane losy rodziny*, „Notatki Płockie” 2011, nr 3.

Krogulec Grzegorz, *Pierwsze polskie odznaczenia wojskowe za waleczności w XX wieku*, [w:] *Militaria polskich formacji i Wojska Polskiego z lat 1914 – 1922*, pod red. Grzegorza Krogulca, Warszawa 1989.

Machalski Tadeusz, *Prawda o Bitwie Warszawskiej*, [w:] *Tadeusz Jordan Rozwadowski. Generał broni*, wybór tekstów, opracowanie i redakcja Stanisław Rozwadowski, wprowadzenie Stanisław Sławomir Nicieja, Katowice 1993.

Machnicki Jarosław, *Major Marian Przyłuski – szkic do portretu wielkiego człowieka czynu*, „Świętokrzyskie” (Kielce) 2017, nr 20.

Ostrowska Bożenna, *Harcerska służba podczas obrony Płocka przed najeźdźcą bolszewików w 1920 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno – Archiwalny” 1995, t. I

Piłsudski Józef, *Rok 1920*, [w:] idem, *Pisma zbiorowe*, t. VII, oprac. Józef Moszczeński, Warszawa 1937.

Przychocki Gustaw, *Artyleria w walkach o Płock w dn. 17 – 19 sierpnia 1920 r.*, „Bellona” 1920, z. 10.

Puchalski Zbigniew, *Odznaczenia za zasługi bojowe i wojenne w latach 1919 - 1920*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 2.

Rezmer Waldemar, *Działania wojenne nad dolną Wisłą w sierpniu 1920 r. Próba analizy operacyjnej*, [w:] *W 75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920. Materiały z konferencji naukowej 30 XI – 1 XII 1995 r. i uroczystości w dniu 20 sierpnia 1995 r. pod Pomnikiem Poległych Obrońców Wisły w 1920 roku*, Włocławek 1997.

Rzymkowski Roman, *A krzyże były dwa*, cz. II, „Niedziela Płocka” 2001, nr 51 z 23 grudnia, s. III.

Sandomierski Benedykt, *Hm. Klemens Jędrzejewski*, [w:] *Dzieje harcerstwa płockiego 1912 – 2012*, pod red. hm. B. Sandomierskiego i phm. M. Kacprzaka, Płock 2013.

Smoleński Aleksander, *Działania zbrojne podczas wojny polsko-sowieckiej (styczeń 1919 r. – październik 1920 r.)*, [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Warszawa 2010.

Stogowska Anna Maria, *Te dzielne płocczanki*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1995, t. I.

Strychalski Jerzy J., *Spór o autorstwo planu bitwy warszawskiej 1920 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, nr 1–2.

Trubas Michał, *Żandarmeria Wojska Polskiego w obronie ziemi płockiej w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1.

Urbańska Iwona, *Rypin w okresie międzywojennym*, [w:] *Rypin – dzieje miasta*, t. 2, *po 1918 roku*, pod red. Krzysztofa Mikulskiego, Rypin 2012.

Waluś Konrad Jan, Waluś Jan Henryk, *Józef Kaczmarski – lipszczanin, bohater wojny polsko-bolszewickiej*, *Życie Powiśla*” 2011, nr 2.

Waluś Konrad Jan, Waluś Jan Henryk, *Krzyż za Męstwo i Odwagę*, „Notatki Płockie” 2010, nr 1.

Woźniak Norbert, *Okupacja bolszewicka w Sierpcu (11 – 23 sierpnia 1920 roku)*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 2018, nr 32.

Wójtowicz Norbert, *Udział płockich harcerzy w wojnie 1920 roku*, „Notatki Płockie” 1999, nr 1.

Artykuły prasowe

Chrzest ogniowy 206 p. ułanów, „Wiarus” 1920, nr 65 z 18 grudnia, s. 932.

Echa krwawych walk w Płocku, „Kurier Płocki” 1920, nr 199 z 25 sierpnia, s. 2.

Uroczyste posiedzenie płockiej Rady Miejskiej, „Kurier Płocki” 1921, nr 68 z 24 marca, s.2

Rozwiązanie płockiej Straży Obywatelskiej, „Kurier Płocki” 1920, nr 253 z 27 października, s. 3.

Grzymała-Siedlecki Adam, *Drugi Lwów*, „Kurier Płocki” 1920, nr 211 z 7 września, s. 1 – 2

Grzymała-Siedlecki Adam, *Jak ludność Płocka broniła miasta i ojczyzny*, „Żołnierz Polski” 1921, nr 21 z 23 kwietnia, s. 3 – 5.

Grzymała-Siedlecki Adam, *Obrońcy Płocka*, „Kurier Płocki” 1920, nr 210 z 5 września, s. 3.

Harczerze Hufca Płockiego odznaczeni Krzyżem Walecznych, „Kurier Mazowiecki” 1938, nr 99 z 2 maja, s. 4.

Nasi bohaterowie, „Kurier Płocki” 1921, nr 64 z 19 marca, s. 3.

Chwała Mazowsza Płockiego. Rozdanie „Krzyża za męstwo i odwagę”, „Kurier Płocki” 1921, nr 69 z 25 marca, s.2

Ważne dla udekorowanych odznaką pamiątkową z 206 pułku Piech. Armii Ochotn. „Krzyżem za odwagę i męstwo”, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 3.

Poświęcenie krzyża na mogile bratniej, „Kurier Płocki”, nr 95 z 26 kwietnia 1922, s.3.

Obrona Płocka, „Czas”, nr 202 z 25 sierpnia 1920, s. 3.

Święto Harcerzy, „Kurier Płocki”, nr 110 z 18 maja 1921, s.3.

Rozkaz, „Kurier Płocki” 1920, nr 205 z 31 sierpnia, s. 1-2.

Z Rypina, „Kurier Płocki” 1920, nr 203 z 29 sierpnia, s. 3-4.

Ze złotej księgi bohaterów, „Żołnierz Polski” 1921, nr 21 z 23 kwietnia, s. 4.

Internet

Skoczylas Jacek, *Marian Franciszek Przyłuski herbu Lubicz*, http://www.wietrzykowski.net/Przy%B3uski.Marian_wojskowy.pdf

film Krzysztofa Irskiego, *Przez Atlantyk do Legionów. Historia mjr. Mariana Przyłuskiego* <https://www.youtube.com/watch?v=vGadKN1xm5k>

Rogowski Grzegorz, *Szkół filmowych nie polecamy*, „Pleograf. Historyczno-Filmowy Kwartalnik Filмотeki Narodowej” 2020, nr 1, <https://pleograf.pl/index.php/szkol-filmowych-nie-polecamy/>

<https://ksiaznicaplocka.pl/mjr-henryk-bigoszt/>

<https://1920.pokis.pl/feliks-ludwik-waluszewski/>

<https://1920.pokis.pl/jozef-ksawery-lewszecki/>

<https://1920.pokis.pl/stefan-zawidzki/>

<https://1920.pokis.pl/marcelina-rosciszewska/>

<https://1920.pokis.pl/klemens-jedrzejewski/>

<https://1920.pokis.pl/jozef-kaczmarski/>